

a že tedy některé národy evropské již těsně se přiblížily k spodní hranici číslíce úmrtnosti, Holandsko jí r. 1913 dosáhlo, Německo se 268 v letech šedesátých dospělo 1913 ke 150. Jestliže tedy dosud číslíce porodové a úmrtní ruku v ruce po schodišti sestupovaly, jednoho nedalekého dne číslíce úmrtní neodvratně se zastaví a osamocená dále sestupující číslíce porodová dá zmizeti dosavadnímu porodovému přebytku a přemění jej v přebytek úmrtí.⁹⁹⁾ Dlužno spíše dokonce očekávat, že číslíce úmrtnosti naopak opět stoupne, jestliže hygienické pokroky i jen zpovlovní a jestliže nadto se obyvatelstvo vrátí k věkovému složení stavu stacionárního, t. j. bez nadprůměrného zastoupení středních tříd věkových. Vskutku porodový přebytek i přes enormní úbytky úmrtnosti v řadě států již překročil svůj vrchol a poklesl: nejdříve ve Skandinavii, kde střední délka života přirozené hranici již poměrně se přiblížila — v Norsku v letech 1851—60 při 159 na 10.000 obyv., v l. 1871—75 a 1886—90 se 124 — pak následovala Anglie a Skotsko se 146 v l. 1876—80 a od r. 1898 i Německo, kde porodový přebytek se 156 klesl do r. 1913 znenáhla na 124.¹⁰⁰⁾

Zkrátka, úmrtní číslíce »blíží se rychlovlakovou rychlostí své dolní hranici, předstírá příliš příznivý stav přírostu obyvatelstva a musí proto budoucně býti vystřídána opětným vyrovnávacím stoupáním a dokonce již nemůže mnohem dále klesati.«¹⁰¹⁾

Hospodářství a jeho poměr k technice.

Dr. Emanuel Chalupný.

(Vyňatek ze IV. dílu »Sociologie«.)

I.

Ú v o d.

Určit podstatu hospodářství, t. j. souhrn jevů »hospodářských«, a vymezit jeho oblast vůči jiným složkám civilisace, jest úkol vedoucí v první řadě ke vzájemnému ohraničení hospodářství a techniky a k objasnění jejich vzájemného poměru. Otázka ta není po dnes theoreticky uspokojivě rozřešena, a úkol, rozřešit ji, mimo to nabývá i praktické naléhavosti, protože stav technický usiluje o významnější místo v společenské organizaci, než dosud mu dle jeho mínění bylo poskytováno, a nároky své opírá o určité these sociologické, zvláště o thesi, že technika v podstatě jest ekonomii a zejména jádrem hospodářství moderního.

Ačkoli theoretické vymezení, o které jde mi v úvaze této, nesměřuje k jakémukoli působení na úpravu stavovských poměrů

⁹⁹⁾ Tak v řečném obraze Oldenberg na uv. m. str. 301.

¹⁰⁰⁾ Také Wolf (v *Das neue Deutschland*, str. 158) pokládá klesnutí úmrtnosti v Německu asi pod 120‰ na delší dobu za nepravděpodobné.

¹⁰¹⁾ Oldenberg na uv. m. str. 310.

technických, přece i ryze vědecký úkol nabývá za okolností těchto zvýšené zajímavosti. V české literatuře problém poměrů hospodářství a techniky pošinut byl v popředí propagačními pracemi techniků, kteří se pokusili opřít názory své o theoretické pokusy německé. Stručně tak učinil předčasně zesnulý průkopník tohoto hnutí Albín Bašus v stati »Technika a hospodářství«,¹⁾ zevrubně pak Jindřich Fleischner v právě vydané knize »Technická kultura«.²⁾ K těmto českým pracím budu přihlížeti podrobněji, což arci vede i k rozboru definic jejich pramenů německých.

II.

Směšování techniky s hospodářstvím.

Ač, jak uvidíme, rozdíl hospodářství a techniky je prostý, věda národohospodářská dlouho zápasila a namnoze dosud zápasí s nedostatečným jich rozlišením.³⁾ Přispěla k tomu praktická spojitost obou živlů v průmyslu, jehož analysou a podporou začalo novověké myšlení ekonomické a politika merkantilistická. Leč ani po překonání merkantilismu theorie se nepropracovala k přesnému pojetí poměru techniky a hospodářství. Fysiokraté opět upoutali politickou ekonomii k určité větvi techniky výrobní (k zemědělství), a Adam Smith, dovršitel staré a zakladatel nové vědy hospodářské, buduje svůj systém na nauce o dělbě práce, v níž oba živly jsou nerozlučně spojeny.

Základní jeho theorie (»Dělba práce zdá se příčinou největších pokroků v produktivnosti práce a většiny obratnosti a důvtipu, jimiž práce je řízena«) je téměř úplně technická, a příklady Smithem uvedené k jejímu odůvodnění rovněž jsou vzaty z techniky. Podav toto technické odůvodnění Smith rozšiřuje platnost své theorie i na práci duševní (filosofii atd.) a její specialisaci;⁴⁾ tím vybavuje se arci z jednostrannosti technické, ale zároveň i z hranic hospodářství a přestupuje v obor povšechné sociologie.⁵⁾ Teprve v závěru této úvahy dotýká se speciálního oboru

¹⁾ V revui »Technika XX. století« 1911.

²⁾ Nákladem F. Borového v Praze 1916.

³⁾ Stammer (Wirtschaft und Recht, 4. vyd. 1914, str. 181) tvrdí dokonce, že »nedostatek jasného pojetí o vlastním předmětu« vědy hospodářské je příčinou »nejisté stavby« této vědy. Liefmann (Ertrag und Einkommen auf der Grundlage einer rein subjektiven Wertlehre 1907, str. 9, 16, 43 a j.) vytýká národohospodářským theoretikům vůbec, zejména Wagnerovi, Philippovichovi, Neumannovi a Böhm-Bawerkovi, že spletli techniku s hospodářstvím v nauce o kapitálu a výnosu.

⁴⁾ Ovšem pochybeně vykládá tuto specialisaci v duchu osvícenství 18. století hlavně výchovou a zvykem, méně vlastnostmi vrozenými (I., kap. 2.).

⁵⁾ Není tedy úplně správně mínění Durkheimovo (De la division du travail social str. 65), že prvním, kdo v dělbě práce viděl jev širší než ryze hospodářský, byl Comte. O organizačním významu dělby práce viz kapitolu »Organisation« v témže svazku mé Sociologie.

hospodářského, když líčí, jak bohatě ukájeny jsou hmotné potřeby lidské u národů západoevropských zásluhou dělby práce.⁶⁾

Zdálo by se dle této první kapitoly, že »otec politické ekonomie« vystihuje aspoň vzájemný poměr obou složek: techniky jako základní, hospodářství jako sekundární složky sociologické. Leč již v II. kapitole Smith vykládá věc jinak. Prohlašuje dělbu práce za nutný důsledek lidské náklonnosti k směně, tedy právě naopak živlu technický za sekundární, za účinek živlu hospodářského; a dotýká se samých kořenů této předpokládané náklonnosti k směně nadhazuje, ale neřeší otázku, zdali ta náklonnost jest jednou z prapůvodních základů lidské přirozenosti, či — jak se mu zdá pravděpodobnějším — nezbytným důsledkem schopností rozumu a řeči. Řešení problému, který zde Smith naznačil, vyplývá z dosavadních úvah tohoto díla bez obtíží. »Rozum« (t. j. duševní činnost) a »řeč«, jejíž vznik rozum umožnil, jsou, jak jinde vyloženo, základními tvůrčími lidstva; směna by tedy bez nich arci nebyla možná. Nelze však tvrdit, že by směna, ač je oproti nim jevem sekundárním, odvozeným, byla přímo jejich důsledkem, jak Smith příliš přímočarě usuzuje. Směna jako jev hospodářský je věčně spojena s technikou, či, jak říká Smith, s dělbou práce, jenže kauzální souvislost resp. aspoň vývojová posloupnost jejich jest opačná, jak uznává novější věda národohospodářská⁷⁾ a jak vysvětluje ze sociologické analýsy. Neboť jednak směna není příčinou dělby práce, protože kdyby byla její příčinou, byla by dělba práce vznikla jako vědomě zamýšlený prostředek k docílení směny, a takové vědomě účelné tvoření nelze u prvotních lidí předpokládat — jednak směna je sama výsledkem pokročilejšího stupně hospodářství a tedy naprosto ne jevem základním ve smyslu Smithově.

Zakladatel moderní vědy hospodářské tedy zbudoval systém svůj nikoli na specifickém základě hospodářském, nýbrž na principu technickém, k němuž hospodářství připojil. Smithova politická ekonomie je tudíž založena širěji sociologicky a ne pouze hospodářsky, což by samo o sobě bylo záslužno, kdyby pojem hospodářství a jeho poměr k technice byl přesně vyznačen; toho však Smith neučinil.

Klasická škola Smithova propracovala hospodářské jevy a jejich vztahy speciálně, ale poměru hospodářství k technice a jiným složkám nevystihla. Směry jiné toho namnoze neučinily rovněž.

Dělba práce byla v moderní vědě podrobněji analysována. Bücher⁸⁾ stanovil pět forem »hospodářské dělby práce« a její

⁶⁾ Ale v pozdější části téhož díla (kniha V., kap. I., část I., článek II. — str. 417 v II. svazku vydání *World's Classics* 1909), kde líčí se zhoubné účinky jednostranné tovární dělby práce na duševní stav dělníků, Smith pojednává o dělbě práce výhradně se stanoviska technického — jakožto o specialisaci výrobního procesu.

⁷⁾ Viz K. Bücher: *Vznik nár. hospodářství* (čes. překl. J. Gruberova str. 117).

⁸⁾ V přednášce »Dělba práce a tvoření tříd sociálních« 1892 (pojata v spis »Vznik národního hospodářství«) str. 103—139.

sociální účinky co do vývoje zaměstnání lidských a schopností — rovněž pokračování rozboru započatého již Smithem. Durkheim⁹⁾ rozšířil Smithův princip lidské dělby práce hmotné a duševní a rozebral zejména jeho význam ethický a organický (dělbu práce mezi obojím pohlavím atd.). Oba se pokusili též vyznačit předchůdce nauky Smithovy, jejíž Bücher dle Marxe¹⁰⁾ shledává ve Fergusonovi¹¹⁾, Durkheim v Aristotelovi (Ethika Nikomachova); arci, jak poukázal jsem jinde, znali ji už před Aristotelem Sokrates, Platon a Mengtse, a tento dokonce ji více než dva tisíce let před Smithem prohlásil za všeobecný zákon světový.¹²⁾ Leč ve všech těchto rozbořech postrádáme přesného rozlišení živlu technického a hospodářského, a totéž nutno vytknout ostatním partii nauky národohospodářské, jak ukážu několika příklady.

Schmoller¹³⁾ v hospodářské produkci vidí aktivní zasahování lidské do procesu přírodního. Tím jest ovšem technika právě tak jako hospodářství, ba, jak samozřejmo, zasahování to je samou podstatou techniky, kdežto hospodářství obsahuje i jevy ryze společenské (na př. snahy úřednictva po hospodářském zlepšení stavu) Formulace Schmollerova tedy opět se hodí spíše na techniku nežli na hospodářství, rovněž jeho klasifikace základních činitelů (země lidé, technika), která se ostatně vyskytuje už u Rousseaua.¹⁴⁾ Pouze negativně Schmoller vymezuje aspoň z části obor obou složek, an z oboru hospodářství právem vylučuje tělocvik a zdravotnictví.

Bücher ve své klasifikaci všeobecných epoch vývoje hospodářského (1. domácí hospodářství, 2. městské, 3. národní) užívá za dělidlo momentu ryze hospodářského, totiž kvantity a kvality, přechodu výrobkův od výrobce k spotřebiteli.¹⁵⁾ Ale hned vedle této klasifikace postavil druhou, pět epoch průmyslové výroby¹⁶⁾: 1. výrobek domácnostní, 2. námezdnictví, 3. řemeslo, 4. skladnictví, manufakturu čili domácí průmysl, 5. továrnu — v níž, nehledě k námitkám rázu speciálního,¹⁷⁾ živel hospodářský je nerozlučně smíšen s technickým a jen kombinací obou dvou (speciálně kombinací forem technických, organizace dělby práce a rozsahu kapitálu výrobného) třídění samo je umožněno. Bücher též doplňuje

⁹⁾ E. Durkheim: De la division du travail social (1893), zejm. str. 57 a 445 sq.

¹⁰⁾ Kapital I. str. 327, Misère de la Philosophie str. 122.

¹¹⁾ Essay on the history of civil society (1767).

¹²⁾ 5. kap. knihy Meng-tse.

¹³⁾ G. Schmoller: Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre I. (1900) strana 3.

¹⁴⁾ Smlouva společenská, přel. K. Adámek a F. Šelep (knihy III. kap. 8).

¹⁵⁾ Bücher: Vznik nár. hosp. str. 12.

¹⁶⁾ Cit. kniha str. 76.

¹⁷⁾ Třídění to neplatí vždy pro západní Evropu a vůbec ne pro země východní, kde podstatné články jeho (řemeslo) chybí; pořádek vývoje bývá i v západní Evropě převrácen (továrny upadají někdy v závislost na velkoskladech manufakturních a decentralisují se v manufakturu, viz E. Schwiedlanda: Ziele und Wege der Heimarbeitsgesetzgebung str. 22), takže útvar 3., 4. a 5. nejdou za sebou přesně.

Smithovo ličení tří druhů dělby práce shora uvedeným stanovením pěti »hospodářských« forem jejich, v nichž technika i hospodářství jsou dělidly a znaky použitými současně.

Totéž smíšení techniky s hospodářstvím viděti lze i v starší klasifikaci Listově (1. lovectví, 2. pastva, 3. rolnictví, 4. období rolnicko-průmyslové, 5. období rolnicko-průmyslově-tržební), vytvořené pod vlivem Condorcetovým a vůbec reprezentující názory doby osvícenské. Rovněž ekonomický materialism Engelsův a Marxův není ryze hospodářský, nýbrž hospodářsko-technický. Již v první knize Engelsově, vydané dávno před vznikem specifické nauky Marxovy, technika¹⁸⁾ hraje základní úlohu jako činitel hospodářsko-sociální. V Marxově Kapitále¹⁹⁾ přese vše zdůrazňování stanoviska hospodářského²⁰⁾ živel technický se prodírá v popředí opět a opět, protože určitá forma techniky (výroba tovární) je podkladem dějinně hospodářské nauky Marxovy, v předmluvě díla »Zur Kritik der politischen Ökonomie« vyjádřené formulí, že souhrn poměrů výrobních jest hospodářskou strukturou společnosti, nad níž se vypíná nadstavba právní atd. Ač Marx vedle toho správně říká, že stroj není kategorií hospodářskou, nýbrž je výrobní silou (Produktivkraft), přece jeho další názor, že továrna složená ze strojův už hospodářskou kategorií jest, opět odbočuje od jasného různění obou složek. Neboť továrna není kategorií ryze hospodářskou, nýbrž hospodářsko-technickou (též organizační atd.). Zejména však povšechná sociologická formule, spojující »poměry výrobní«, přesně nedefinované, s »hospodářskou strukturou«, je doklad zásadní nejasnosti pojmové.

Tato nejasnost zůstala i u Marxových žáků. »Slova „hospodářství“ užívá se v dvojím smyslu, ale potom přece vyvozují se z něho dedukce jednotné. Jednou hospodářství je činností a technickou obratností, jež ukájí určitým způsobem určité lidské potřeby; po druhé užívá se slova toho bezprostředně pro hospodářství společenské... Zvláště Marxisté mluví o hospodářském způsobu výroby jako podkladu společenského řádu a jednají na příklad o periodě, kdy převládala výroba zemědělská, a o dobách výroby kapitalistické.²¹⁾ Zřejmo však, že v prvním příkladě rolnictví znamená jen přírodní techniku opatrování statků k ukojení potřeb.«²²⁾

¹⁸⁾ »Dělba práce, užívání síly vodní i parní a mechanism strojní jsou páky, jimiž průmysl usiluje vypáčiti svět« (Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 1845, str. 20 v II. vyd.).

¹⁹⁾ Díl I., str. 334 a násl. i jinde.

²⁰⁾ Tamže str. 394: Rozlišení »strojní výroby« a »kapitalistického používání« jejího.

²¹⁾ Na př. Kautsky v Neue Zeit V., 392 a násl.: Die Entstehung der modernen Nationalität, a týž: Marx'ökonomische Lehren (passim); stejně nekritické pomísení technického a společenského »hospodářství« u Cunowa, Neue Zeit XVIII., 2., 485 a násl.

²²⁾ R. Stammler: Wirtschaft und Recht (3. vyd., 1914), str. 228 a 653. Také Sombart (Technik und Kultur v Archivu für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 33. Bd. 1911 str. 315) vytýká, že »materialistický názor« Marxův není opravdu »ekonomický«, nýbrž je »technologický«.

I definice správně myšlené, jako Wagnerova definice jednání hospodářského — všecko jednání, vztahující se na opatření a používání statků (Gütern) k úkoji potřeb lidských —²³⁾ mohou nevhodnou formulací slovní sváděti k ztotožňování hospodářství s technikou, ježto výrazy »opatření a používání« nevyjadřují dost určitě řídicí a stabilizační moment hospodářský a připouštějí i smysl technický, totiž výklad, jako by i samo objektivní opatření statků (na př. ulovení zvěře) a jejich spotřební úprava (= používání, na př. stažení a upečení ulovené zvěře) byly činnostmi hospodářskými, ačkoliv očividně jsou to činnosti technické.²⁴⁾

Ostatně pouze toto smísení obou složek dodává aspoň částečně správnosti teoriím Marxovým, Engelsovým a Greefovým, jež »hospodářství« (t. j. hospodářství spojené s technikou, jak Greef výslovně podotýká, počítaje do »hospodářství« také honbu, lov i výrobu v povšechném smyslu²⁵⁾) pokládají za podklad života společenského vůbec.²⁶⁾ Neboť podkladem tím naprosto není hospodářství, nýbrž jediné technika, neprávem od těchto theoretiků zahrnovaná do hospodářství.

Týž omyl se strany opačné, totiž zahrnování hospodářství do techniky, vidíme u techniků. Dessauer²⁷⁾ mluví o »životní technice řádů« mnišských, jejímž »produktem« prý je na př. Tomáš Aquinský. Pod výrazem »životní technika«, jehož Dessauer podrobněji neobjasňuje, zahrnut je tu zřejmě veškeren způsob života klášterního i s jeho charakteristickou známkou, krajním kommunismem hospodářským.

Názoru Dessauerova neuvádějí a nepřejímají Bašus a Fleischner, ale přejímají nebo i sami pronášejí názory jiné, ještě výslovněji směřující techniku s hospodářstvím.

Bašus, ač vede si kriticky a obezřele, přece časem podává formuli, nerozlišující obou složek; na příklad: »Hospodářství je zaopatřování lidských potřeb hmotným způsobem«²⁸⁾ — dosti obvyklou definici, zahrnující i techniku.

Fleischner, ačkoli se staví kriticky k Marxově důvěře v »nezbytnost prospěšného výsledku každého vývoje technického«²⁹⁾ a ač se stanoviska hospodářského právem zavrhuje Taylorism, směřující jednostranně ke krajnímu využití sil pracovních při technické

²³⁾ Ad. Wagner: Grundlegung § 56.

²⁴⁾ Viz i kritiku Stammlerovu o Wagnerovi (Wirtschaft und Recht, str. 196) a obsírné jeho úvahy v témže spise (zejm. str. 177—245), s jehož pozitivními thesemi se ovšem nesrovnávám; právem upozornil však Stammler na Kniesovo vyloučení techniky z okruhu hospodářství (cit. spis str. 180).

²⁵⁾ Précis de sociologie, str. 45, 103; srv. i jeho Introduction à la Sociologie.

²⁶⁾ De Greef jde v této theorii tak daleko, že zamítá i obezřetnost Engelsovu, jenž aspoň pro lidstvo prvotní připouští základ krevní, ne hospodářský (De Greef: Précis de Soc., str. 125.).

²⁷⁾ Technische Kultur, str. 50.

²⁸⁾ Na uv. místě str. 69.

²⁹⁾ Cit. kniha str. 258.

činnosti, — přece časem ztotožňuje techniku s hospodářstvím neb aspoň s ekonomičností čili hospodárností, t. j. s tendencí vyvozenou jako princip ze vzorného hospodaření. K ztotožňování tomu svádí jej Ostwaldova energetika: »Jelikož dle Ostwalda práce, spojená s proměnou sluneční energie, jak ji provádí příroda (koloběh vody, akumulace rostlin v pravěku i dnes), jest velice nedokonalá a zdokonalování její jest podstatou veškeré techniky (Ostwald říká »zdokonalování koeficientu ekonomického« nebo »rendementu transformačního«) a největší kulturní povinností, stačí zaměstnání toto zajisté pro všechny techniky, kteří v sobě necítí vyvolení... sociálního diplomata, tím spíše, že sebe nepatrnější zaměstnání v technice dává k tomuto šetření energiemi hojnou příležitost.«³⁰⁾

Dva nesporně cenné názory vystupují tu v jedné větě: názor správný, že technické zaměstnání dává příležitost k hospodárnosti (což arci je samozřejmo), a pregnantnější, ale mylný názor, že zdokonalování koeficientu ekonomického je podstatou techniky. Tento druhý názor jest příliš úzký, sváděje všechn technický pokrok na pouhou kvantitativní formuli »šetření energiemi« či »hospodárného využití energií«. Naopak technický pokrok prvního řádu, vynález parního stroje, jež Fleischner považuje za mezník ve vývoji techniky vůbec, vede k ohromnému plýtvání energií naspořenou v kamenném uhlí, plýtvání, nad nímž techničtí ekonomové lomí rukama a jehož doba starší neznala. V pokroku technickém jde totiž také o kvalitu výtvaru, a vynálezy vedoucí k výkonům kvalitativně novým a vytouženým mají cenu, i když vyžadují plýtvání energií (n. př. aeroplany).

K uvedenému ztotožňování techniky s hospodářstvím svádějí ovšem i výroky národohospodářů, na příklad Schmollerův často uváděný: »S moderní technikou lidé se naučili racionelně vést hospodářství, kalkulovat, spekulovat a vést knihy; stali se hospodárnými, pilnými, předvídavými, moudrými.«³¹⁾

Výroky takové, samy o sobě do značné míry správné, snadno svádějí k záměně obou pojmů, ačkoli, pozorně uváženy, naopak předpokládají podstatnou různost jich a tvrdí pouze kauzální vztah mezi nimi, totiž vliv techniky na hospodářství. Lze však pochopit, že pod vlivem výroků takových vznikají výroky, jako: »Technický pokrok je neobjektivněji charakterisován zlepšením ekonomie hrubé lidské síly«³²⁾ (Ostwaldovská kvantitativnost) nebo: »Ekonomie jest dosud nejvlastnější podstatou veškeré technické práce jako ekonomickými prostředky řízené transformace energií, hospodaření se silami a statky lidstvu služebnými... Jedině následkem této hospodárnosti s danými

³⁰⁾ Tamže str. 329.

³¹⁾ G. Schmoller: Über das Maschinenzeitalter in seinem Zusammenhange mit dem Völkerwohlstand und der sozialen Verfassung der Volkswirtschaft (1903) str. 21.

³²⁾ Fleischner v cit. knize str. 56.

podmínkami životními, která je podstatou techniky, je a bude možno... uživiti... rostoucí obyvatelstvo země³³⁾ (táž jednostrannost), nebo: »Nejvíce charakterisuje řecké inženýry neobyčejné porozumění pro přirozené poměry a bystrý postřeh pro veškeré možnosti jich využitkování. Byli zvláštními mistry v odhadování správného poměru mezi žádoucím cílem a používanými prostředky. Tímto zdůrazněním hospodářského momentu u technické stavby... nabyli Řekové svého místa a své převahy... neboť dosáhli často stejného účelu daleko menšími prostředky než jejich napodobitelé³⁴⁾ (v poslední větě patrna snaha o rozlišení hospodářství a techniky, v první však zmínka o »přirozených poměrech« atd. zřejmě přesahuje pouhý obor hospodářský a zahrnuje i techniku).

Jiné výroky toho druhu činí přechod k rozlišení obou složek. »Hlavní podstatou techniky amerikanismu je dosáhnout za dolar, co jiní nedosáhnou ani za deset... Taylor rozmnožuje technickou výkonnost závodu při nezměněném počtu dělníků tři- až pětkrát. Zrationalisováním tím stoupne efekt produkce při nezměněném technickém, strojním zařízení závodu.«³⁵⁾ V první větě ještě jakési ztotožnění techniky a úspornosti, v třetí však se doznává, že ekonomický pokrok dle Taylora nastane bez pokroku strojně technického, tedy oba nemohou znamenat totéž; hospodářský a technický živel pojmají se tu již jako rozdílné, spojené jen kausálně — tentokrát naopak než ve shora citovaném výroku Schmollerově, neboť zde jde o vliv hospodářství na technickou výkonnost.

Ještě jasněji vede k správnému hledisku důvod, o nějž Fleischer opírá svůj praktický požadavek, aby technikům poskytnut byl větší vliv úřední. Praví, že »technik je vlastně nejpovolanějším výkonným národním hospodářem.«³⁶⁾ Ovšem, ale jen v tom smyslu, ve kterém Fleischner dle Schmollera prohlašuje techniku za »výkonný orgán všeho hospodářství«, čili za »systém prostředků k ekonomičtějšímu ovládnutí lidské práce.«³⁷⁾

Jádro formule tkví v omezujícím přívlastku »výkonný«, který se snadno přehlédne, a potom formule vede k nejasnosti. Oceníme-li toto omezení patřičně, pak techniku (ve smyslu výroků těch) nepovažujeme za totožnou s hospodářstvím, nýbrž za samostatnou složku civilisace, která ovšem je podřízena hospodářství (dle první věty) nebo hospodárnosti (dle věty druhé). Ale tím již přecházíme do jiné, důležitější části úvah technicky-hospodářských, kde obě složky se nesměšují, nýbrž rozlišují, a kde správně formulován jest aspoň problém: určit, kterými znaky poznatelnými liší se obě složky, resp. kam až sahá oblast jedné z nich a odkud začíná druhá.

(Pokračování.)

³³⁾ Tamže 291, 292.

³⁴⁾ Tamže 99.

³⁵⁾ Tamže 250.

³⁶⁾ Tamže 321.

³⁷⁾ Tamže 296.

vyšších. Oč nám jíti musí, je kvalita i kvantita! Svět připadne v podíl těm, kdož zplodí nejvíce potomstva. »Vpravdě, jednou se učiní objev, že právě žíly bohatství jsou nachové a spočívají uloženy nikoliv v kamení hor, nýbrž v mase, a snad dokonce i, že podstata a určení všeho bohatství konec konců není leč plození co možná četných plnolících, jasnookých a veselých tvorů.« (Ruskin.)

Hospodářství a jeho poměr k technice.

Dr. Em. Chalupný.

III.

Rozlišení hospodářství a techniky.

A. Rozlišení povšechné.

Řešení problému toho jest arci dosud individuálně rozličné u každého téměř badatele, který se jím zabýval. Proberme nejdůležitější známé pokusy druhu toho.

Diskuse vychází od spisu F. B. W. von Hermannova: Staatswirtschaftliche Untersuchungen (1832, II. vyd. 1870). Dle Hermannova »technika je tisícírá námaha o zřízení (Herstellung) statků (Güter) samých«, je to souhrn lidského jednání, usilujícího »poskytnout statky v náležitě kvalitě... na pravém místě a v pravý čas«. »Teprve když jde o srovnání prostředků s dosaženými cíli, přistupuje kvantitativní cenění a šetření (Zurathehaltung). Hospodářství je kvantitativní kontrola nad použitím práce a zásob při technické námaze s úmyslem, vykonat jimi co nejvíce pro lidské potřeby.«³⁸⁾ »Rolnictví, hornictví, průmysl, obchod jsou obyčejně považovány za články hospodářství, ale vyznačují se činnostmi technickými, které hospodářsky působí teprve, když podlehnou kvantitativnímu šetření, k němuž nutí omezenost prostředků«; a »protože většinou k šetření takovému dochází, bývají ty technické postupy samy označovány jako části hospodářství.«³⁹⁾

Rozlišení Hermannovo je nejen zásadním pokrokem nad směřování techniky s hospodářstvím,⁴⁰⁾ nýbrž vyznačuje se i specifickými postřehy, svědčícími o správném pozorování fakt, a ducha-plnými konstrukcemi. Hermann již správně zavrhl nepřesnost, která bohužel se udržela až do nynějška: zahrnování technických postupů (rolnictví atd.) do hospodářství — a vyložil její příčinu, tkvící v tom, že v praxi postupy ty zpravidla obsahují obojí živel, technický i hospodářský, a theorie, která v oborech těch je posud příliš služkou praxe, toto smíšení obou živlů bezděky přijímá ne-

³⁸⁾ F. B. W. v. Hermann v cit. knize, 2. vyd., str. 10, 11 a 68.

³⁹⁾ Tamže 69.

⁴⁰⁾ Proti němu se Hermann výslovně ohražuje (str. 11).

doceňující úkol svůj vlastní, totiž rozbor celistvé složité skutečnosti v abstraktní elementy jednoduché, podstatně rozdílné.

Hermann také podal několik theoretických konstrukcí, snažících se vyložit rozdíl obou složek. Konstrukce ty lze rozlišit ve čtyři:

1. Rozdíl kvality (technický) a kvantity (hospodářský).
2. Rozdíl ten vede k druhému: hospodářství jakožto kvantitativní cenění vede k šetření a respektuje omezenost lidských prostředků, což jest jakési plus, přistupující k prosté výrobě technické.

3. Toto šetření značí, že hospodářství podniká obsáhlejší duševní úvahy než technika: srovnává cíl s vynaloženými prostředky a kontroluje technické použití prostředků.

4. Z rozdílů 2. a 3. lze sestavit formuli, že technice jde prostě o výkony jednotlivé, kdežto hospodářství se drží hlediska celkového.

Všechny tyto konstrukce udržují se až dodnes ve vědě, a opravdu značně se přibližují k definitivnímu rozřešení problému.

B. Rozlišení podrobnější.

1. Kvalita a kvantita.

Poměrně nejpochybnější jest konstrukce 1., neboť každá z obou složek obsahuje živel kvalitativní i kvantitativní zároveň. Některé vynálezy technické jsou kvalitativní, vytvářejíce nové způsoby využití sil přírodních, na př. Křížíkova oblouková lampa atd., jiné zase podržují způsob již známý a pozměňují jej pouze kvantitativně, na př. Edisonova žárovka, utvořená pouhým zeslabením rozžhaveného vlákna, nebo množí výkonnost způsobu již vynalezeného, na př. rostoucí rychlost lokomotiv; a taktéž hospodářství se vyznačuje výkony kvalitativně svéráznými, na př. vynálezem peněz jakožto všeobecného měnidla a platidla, i kvantitativními principy úspornosti — na př. usnadňováním konversí hypotekárních dluhů na nižší úrok — anebo zvýšením výkonnosti, na př. umožňuje velké podniky nahromaděním kapitálu a úvěrem⁴¹⁾. Ale přes tuto mylnost přec i ta konstrukce je cennější než na př. pozdější Ostwaldova redukce techniky na kvantitu, kterou jsem odmítl shora; neboť jednak zásadně rozlišuje složky, jednak, jak již řečeno, vede k druhé konstrukci, k úvaze o hospodářské úspornosti, a má tedy aspoň cenu heuristickou.

2. Úspornost či šetrnost.

Tato druhá konstrukce, jež shledává podstatu hospodářství v spořivosti, hledící na omezenost prostředků, téměř zobecněla. Shledáváme ji ve většině spisů národohospodářských, u nás na př.

⁴¹⁾ Podobně již Theodor Goltz (*Agrarische Aufgaben der Gegenwart* (1895) str. 13 a násl.) ve svém rozlišení techniky a hospodářství přičítá tomuto výslovně kvalitativní volbu prostředků.

v úvodních výkladech Bráfovy Národohospodářské theorie⁴²); a také v projevech techniků dostává se znaku tomu zvláštní pozornosti proto, že technik pocituje požadavek úspornosti jako omezování své činnosti. »Technika«, praví Em. Herrmann⁴³, »usiluje o výkon, jenž co nejpřesněji rozřeší daný úkol, snaží se o absolutní dokonalost, užívá nejvhodnějších method a nejprůběhavějších prostředků. Hospodářství naopak často jde za cílem zdánlivě opačným, »jakoby volilo nejméně dokonalé methody a prostředky a zůstávalo technicky v polou cesty jen proto, že se bojí útrat nebo nedoceňuje výhod dokonalých účinků. Tu technik cítí se hospodářstvím omezen, utiskován, ale je nucen podrobit se jhu, neboť hospodářství, pomýšlející na omezování, úspornost, hromadění hodnot a tvoření fondů, má v moci prostředky k práci«. Zřejmě se tu hlásí ozvěna prvé konstrukce, přičítající technice kvalitu a ekonomii kvantitu, ale myšlenka je vyslovena opatrněji, méně pregnantně a za to praktičtěji.

Vyskytují se ovšem i názory, že tento znak je chybně volen aneb aspoň že je zbytečný a k podstatě hospodářství nepatří⁴⁴); ale přes to nelze ho prostě odmítnouti. Faktum je, že v obecném užívání slov »spořivost« se vždy považovala a podnes považuje za totožnou s »hospodárností« neb aspoň za její podstatný znak; a theoretická úvaha nemůže se této okolnosti vyhnout, neboť účelem jejím není nic jiného než přesné, úplné a stručné vyjádření znaků, které charakterisují hospodářství, a které obecně jsou uznány za charakteristické, ale bývají v obvyklém vyjadřování buď jen tušeny nebo poněkud nepřesně a jednostranně chápány. Jinými slovy: tento pokus nezamýšlí následovat mnohé jiné v tom, aby si vymýšlel novou definici hospodářství a skutečnosti jí vnucoval, nýbrž usiluje o definici, která by poměrně nejprostěji a nejúplněji obsáhla všechna fakta, všechny jevy, které praxe i theorie obvyklá již považuje za hospodářské. Jedním takovým bez odporu hospodářským jevem je šetrnost, i dlužno zjistit její pojmovou důležitost.

Šetrnost má nezbytný vztah k omezenému množství statků. Statky, jichž je množství neomezené, stávají se předmětem šetrnosti pouze v okolnostech, kdy je jich nedostatek (voda na poušti, vzduch v ponorce). Velmi názorným příkladem je topivo: v tropických lesích je ho nadbytek, a lidé v podnebí tom ho potřebují málo; v polárních krajích je ho potřeba velmi veliká, množství existující pak velmi omezené.⁴⁵) Od pásma k pásmu, od země k zemi

⁴²) Posmrtné vydání str. 1.; stilisaci (»zásada hospodárnosti« je »osvědčením praktického rozumu naproti věcem, které pro naše potřeby na snadě jsou množstvím poměrně omezeným«) Bráf zjevně převzal od G. Cohna.

⁴³) Emanuel Herrmann: Technische Fragen und Probleme der modernen Volkswirtschaft str. 45.

⁴⁴) Tak činí H. Dietzel: Theoretische Sozialökonomik I Bd. str. 160. — arci bez podrobnějšího odůvodnění.

⁴⁵) Liefmann (cit. kniha str. 37) thesi o hospodářském významu omezeného množství statků správně upravuje: jednak ji redukuje na tvrzení, že znak ten

tedy mění se množství topiva i jeho spotřeba, resp. poptávka po něm, a zároveň s tím se mění význam spořivosti vůči tomuto statku. Vždy však spořivost je tu známkou hospodárnosti: kdykoli na př. není třeba dřívím spořit, dříví přestává být zároveň předmětem hospodaření.

Ale přece šetrnost je znak úzký, nevyčerpávající ani neoznačující všechny jevy hospodářské. Předně šetrnost je vždy znakem hospodářství poměrně primitivního; zejména vztahuje se k přímé spotřebě statků. Zřejmě ukazuje, že vznikla za dob prvotních, kdy bývala častá nouze o předměty, ukázející lidské potřeby, zejména o potravu; tu byla samozřejmým příkazem. Později teprve mohl se vyvinout přepych.

V dobách prvotních šlo vůbec a dosud namnoze ještě jde o to, aby se opatřilo dosti prostředků k ukojení potřeby, čili aby nabídka vyhověla stále poptávce. Hospodářství moderní, které následkem ohromné výkonnosti techniky strojové disponuje nadbytkem výrobků, mívá úkol opačný — starat se, aby našlo dost odběratelů pro toto množství výrobků, aby bylo dost poptávky pro ohromně vzrostlou nabídku. O to se stará podnikavý jednotlivec, vyrábějící nebo kupující větší množství zboží; o totéž se starají vlády, jež pomocí konsulátův, obchodních smluv a jiných institucí zajišťují celým výrobním odvětvím určitého státu vývoz do ciziny a odbyt zahraniční. Prvotní hospodářství a do značné míry i hospodářství dnešní hledí uměle pořizovat nabídku pro přirozenou poptávku,⁴⁶⁾ kdežto hospodářství velkovýrobní, tedy jedno specifické odvětví hospodářství moderního, naopak usiluje uměle vyvolat poptávku pro svou velikou nabídku; tedy velkovýroba vedle potřeb přirozených usiluje o vznik potřeb umělých, to jest pokročilé hospodářství samo si rozšiřuje podklad, na kterém vyrostlo.

Tak šetrnost přestává být nutným znakem hospodářství; neboť i jevy, kde jde o nadbytek statkův a plýtvání jimi, jsou beze vší pochyby jevy hospodářskými.

Kromě tohoto objektivně širšího rozsahu má hospodářství i subjektivně širší rozsah nežli šetrnost. O člověku marnotratném řekneme třeba se stanoviska praktického, že je špatný hospodář, podobně o člověku, který neplatí dluhy a tím na sebe zbytečně uvaluje útraty žalob a exekucí; ale se stanoviska theoretického i toto špatné hospodářství jest jevem hospodářským, tak jako i špatná kniha je přece knihou a tedy jevem literárním, a jako teplo i chladno jsou jevy tepelnými ve smysle theoretickém.

Spořivost je v podstatě znakem hospodaření primitivního, ale v hospodářství pokročilejším její význam ustupuje v pozadí proti

se nevyskytuje v ž d y, jednak upozorňuje, že nejde jen o množství statků samo, nýbrž i o to, aby pohotově byly v určité formě a na místě, kde jich je třeba.

⁴⁶⁾ Do této kategorie patří i finanční hospodářství státní a obecní, v němž příjmy se řídí dle výdajů; totiž stanoví se napřed rozpočet vydání a teprve dodatečně se hledá úhrada jich daněmi, poplatky, půjčkami a jinými prostředky.

podnikavosti. Obecněji sociologicky řečeno: hospodářství je výtvar lidské aktivity, i pochopitelné, že jako vývoj civilisace vůbec, tak i specifický vývoj hospodářství vede k pronikání aktivnější vlastnosti, podnikavosti, na úkor méně aktivní spořivosti.

Spořivost není tedy nezbytným znakem hospodaření a nepatří do jeho povšechné definice; ale přece s pojmem hospodaření souvisí, a to jakožto speciální jev, podstatně spojený s jiným, povšechnějším a theoreticky závažnějším jevem hospodářským, se srovnáváním cíle s prostředky na vynaloženými.

3. Srovnávání a hospodářský princip.

Tento jev rovněž jako šetření jest obecně uznán, často bývá do definice hospodářské přímo vkládán jako nezbytný »hospodářský princip«⁴⁷⁾, ač nechybí ani námitek proti tomu (tak u Dietzela na uvedeném místě). Zvláštní důležitost otázky této vyžaduje podrobnějšího rozboru věci.

Srovnávání cíle a prostředků je již složitější pochod duševní než pouhá činnost v povšechném smyslu, a opravdu v tomto rozdílu tkví jeden z podstatných znaků hospodářství na rozdíl od techniky. Ale rozlišení není přece snadné proto, že obě činnosti jsou spolu těsně spojeny.⁴⁸⁾

V rozboru techniky seznáváme, že přírodniny často procházejí dlouhým řetězem změn výrobních, než vyhoví konečnému účelu těchto změn, totiž spotřebě lidské. Pšenice se zasívá, potom sklízí a vymlátí, pak semele, mouka se změní v chléb a teprve v této podobě člověk jí ukojí svou potřebu potravy. Vedlejší produkty pšeničné sklizně (sláma) změní se v stelivo a řezanku, vedlejší produkty mletí (otruby) v krmivo dobytka, užívá se jich tedy k chovu dobytka a přispívají k jeho konečným výtěžkům — mléku, masu, kůži, kostem a jiným produktům, které dojdou konsumpce buď bezprostředně (mléko jako nápoj) nebo po přiměřené úpravě (svařené mléko, mléko přimíšené k čaji nebo kávě, máslo, tvaroh, maso vařené nebo pečené) nebo v podobě výrobku, k němuž i tyto produkty byly pouze látkou (obuv z kůže, klič z kostí).

Tento dlouhý a složitý řetěz přeměn technických není již pouze procesem technickým, jakým by byl (s výhradou níže uvedenou), kdyby též člověk jednotlivý provedl všechny výrobní práce a změny výrobku sám a kdyby také sám spotřeboval konečný produkt, kdyby na příklad rolník sám si obilí semlel a z mouky si upekl chléb jen pro sebe. Leč, aby jediný činitel provedl sám celou výrobu i spotřebu, je možno jen v případech docela prostých, na příklad uříznu-li vrbovou větev a udělám-li si z ní pro sebe hůl nebo píšťalku. Jakmile do cesty, kterou výrobek prochází od

⁴⁷⁾ Na př. u Ad. Wagnera (Grundlegung § 29) i ještě nověji, jako u F. Kleinwächtera (Lehrbuch der Nationalökonomie 1902 str. 1 a 75).

⁴⁸⁾ Em. Herrmann v cit. knize 45.

výroby k spotřebě, vstoupí živél jiný nežli vlastní výroba, děj původně ryze technický se rozšiřuje v děj složitý.

Jiným živlem tímto bývá předně jiná osoba, přejímající část výroby. V příkladě shora uvedeném je to nejspíše mlynář. Rolník mu svěří pšenici k semletí a z mouky vzniklé mletím si sám upeče chléb. Tato nepatrná novota zahajuje zvláštní, složitou kategorii sociologickou.

Pro samého rolníka není tu valné změny. Rolník jest i nadále prvním výrobcem i posledním spotřebitelem mouky; mlynářovou práci ušetřil trochu práce vlastní a dostal lepší mouku, než kdyby si pšenici mlel nebo šrotoval sám ručně; za to musí mlynáře odměnit — buď jistým množstvím pšenice nebo jinými plodinami, nebo prací, nebo posléze penězi. Vystupuje zde tedy zvláštní jev — placená práce pro osobu jinou.

Jev tento má pak podstatný význam pro mlynáře. Mlynář, není-li sám rolníkem, nebo nemá-li jiného zaměstnání, je živ pouze z výdělku, který dostává od jiných osob za to, že jim vyrábí mouku, jinými slovy mlynářství samo jako zvláštní živnost závisí na platu za práci, jinak by nebylo možno.

Tento plat za práci může mít formu dvojí. Buď, jako v případě již zmíněném, pšenice i mouka zůstávají vlastnictvím rolníkovým a mlynář dostává přímo za práci plat naturální (část pšenice nebo odměnu jinou, na příklad bezplatné zapůjčení potahu rolníkova, nebo několik kop vajec) nebo peněžitý; anebo mlynář pšenici od rolníka koupí, pak ji semele a mouku prodá dražší, než koupil pšenici, i dostane plat za semletí v podobě rozdílu mezi nákupní cenou pšenice a prodejní cenou mouky. V tomto druhém případě surovina přechází z vlastnictví rolníkova do mlynářova, a výrobek z vlastnictví mlynářova do vlastnictví osoby třetí. Tento přechod se děje opět za plat, a to již nikoli za plat naturální, neboť v případech takových, složitějších, je třeba prostředku, jenž má hodnotu obecně uznanou, pro každého platnou — peněz. Rolník za pšenici a mlynář za mouku dostanou peníze a za ně si mohou opatřit jiné věci potřebné; mlynář za pšenici a kupec za mouku vyplatí peníze, opatří si tedy za tento všeobecný směnný prostředek potřebnou věc — mlynář surovinu potřebnou k živnosti, kupec mouky pak předmět dalšího prodeje nebo přímého užití (požití).

Jádrem a nejcharakterističtější částí tohoto řetězu osob je mlynář: zprostředkuje celý proces směnný, kupuje i prodává za peníze, výdělek dostává také v penězích, zkrátka v případě tomto veškerá jeho činnost souvisí se všeobecným platidlem peněžním, které se stává uznanou měrou hodnoty suroviny, práce i výrobku. Mlynář je tu prostředním členem, který se vsunul do ryze technického procesu mezi prvního výrobce a spotřebitele.

Ale v proces technický vniká ještě jiný zvláštní živél. Není to osoba rozdílná od výrobce a spotřebitele, nýbrž on sám, jeho vlastní jednání, rozdílné od speciální práce technické. Když v kraji

některém objevil se první mlynář, totiž člověk, jenž uměl vyrábět lepší mouku než jiní a byl ochoten mlít za plat i pro jiné, sousedé byli přivedeni k úvahám, zdali je pro ně výhodnější, aby si i dále mleli sami doma, či aby si za žádaný plat opatřili bez práce mouku lepší. Srovnávali tedy a oceňovali výhody a nevýhody toho i onoho způsobu, a jak učí zkušenost všech národů civilisovaných, rozhodli se pro semletí mlynářské, to jest pro vznik speciální živnosti, provádějící za plat speciální výkony technické.

Toto oceňování výhodnosti určitých výkonů technických je, právě tak jako mlynářství samo, novým živlem vniklým do prvotního procesu ryze technického — živlem hospodářským.⁴⁹⁾ V rozboru techniky shledati lze její konvenčnost, totiž fakt, že jediného účelu technického (na př. stavby obydlí) lidstvo dodělává se mnohotvárně, rozličnými prostředky zvolenými z většího množství možných forem. Při tom jde zprvu arci jen o volbu ryze technickou. Ale také lze volit mezi rozličnými způsoby použití téže technické činnosti a formy (mletí obilí) na základě snahy, abychom zvolili prostředek co nejvýhodnější. V čem tkví tato výhoda, ukáže se názorně, uchází-li se o touž práci několik konkurentů: Zaměstnavatel (zde rolník) odhaduje technickou kvalitu mlýnů jednotlivých a jejich výrobků, poctivost jednotlivých mlynářů a láci neb drahotu odměny, kterou jednotliví mlynáři žádají, mimo to i jiné okolnosti, na příklad blízkost mlýnů, schůdnost cesty k tomu neb onomu; a není-li vedlejších příčin (na příklad příbuzenství nebo přátelství osobní s některým mlynářem), které by vyvolaly rozhodnutí výjimečné, rozhodne se zpravidla, že dá obilí semlít onomu, který práci vykoná poměrně nejlépe, nejpoctivěji, nejlaciněji, nejrychleji atd. Zkrátka hledí dostat co nejvíce a zaplatit za to co nejméně, dosíci nákladem co nejmenším úspěchů co největších. Tato zásada byla abstrahována z moderní praxe průmyslové a obchodní jakožto »hospodářský princip«.⁵⁰⁾

V konkrétním uvedeném příkladě má tento princip ráz egoistický; vyskytuje se však i bez tohoto rázu. Na příklad v řekách i horninách jižních Čech, kde bývalo kdysi dobýváno zlato, bylo by technicky na mnoha místech podnes možno dobývat ho (v Otavě i jinde); hospodářsky však možno je dolování a provádí se pouze tam, kde zisk plynoucí z něho převyšuje náklad na ně vynaložený. Zde hospodářský princip nabývá rázu obecně lidského, stanově hranici, za kterou přestává hospodárné užívání přírodnin, byť bylo technicky možno, vytyčuje tedy lidské aktivity vedle meze technické, která jakožto přírodní má v určité době povahu absolutní, ještě mez hospodářskou, která zakládajíc se více na volbě lidské není tak absolutní.

⁴⁹⁾ Srv. Liefmannovy výrazy »Abwägen, kalkulieren« a j. na str. 41 a 44 cit. spisu a výklady k nim se vztahující (z části uvedeny zde níže).

⁵⁰⁾ Viz na př. W. Roscher: Grundlagen der Nationalökonomie (20. vyd. 1892) str. 24. — Ad. Wagner: Grundlegung (3. vyd. 1892) § 29.

Někdy se egoistický ráz hospodářského principu vylučuje vůbec. Na příklad doly v Příbrami dnes již nejsou výnosné, udržují se však stále ještě z důvodů sociálních — pro zaměstnání dělnictva — tedy přímo proti principu hospodářskému. Mnohé státy spravují území hospodářsky pasivní, jichž výtěžek nestačí k úhradě správy (Rakousko a německé země alpské). Mnozí jednotlivci i spolky vydávají k vůli propagandě určitých směrů politických, uměleckých a jiných časopisy, na které také je třeba doplácet. U některých podniků vědeckých a uměleckých finanční pasivnost je tak obecná, že společnost vytvořila řadu institucí (stipendia, podpůrné fondy, akademie) uhrazujících jejich deficity. Podobně se vydržují kostely a jiné potřeby církví.

V případech takových společnost jedná proti hospodářskému principu, vydávajíc kapitál, z něhož není tak velkého hmotného zisku, který by jej uhradil. Hospodářský princip ustupuje tu principům jiným (politickým, náboženským, vědeckým atd.), ač ne vždy. Tak snaha správy dolů Příbramských, zachovat výživu dělnictvu v nich zaměstnanému, tudíž snaha do jisté míry také hospodářská (ovšem ne sobecky hospodářská), vede k jich udržování, i když přestaly vynášet. Vydávání pasivního časopisu může časem dopomoci vydavateli ke vlivu politickému, který několikeronásob vynahradí oběti ony i přímo hospodářsky, t. j. pozdější výnosností listu samého (na př. stísněné finance Národních Listů okolo r. 1880 a jejich veliká výnosnost po r. 1890).

Princip hospodářský ve smyslu teorií ekonomickou stanoveném je tedy úzký. Vztahuje se pouze na finanční stránku podnikatelství v moderním smysle soukromokapitalistickém. Hospodářství samo (t. j. hospodářské či ekonomické jednání v nejširším smysle) však obsahuje i činy a snahy, které se principu tomu přímo příčí, jak ukázáno shora, nebo které nemají s podnikatelstvím prázdného spojení speciálního, jsouce mnohem starší, původnější a rozšířenější.

(Pokračování.)

ROZHLEDY.

Hospodářské. Druhé, definitivní úřednické ministerstvo Seidlerovo. — Pět profesorů: Cwikliński, Horbaczewski, Wieser, Mataja, Žolger. — Dvě nová ministerstva, pro sociální péči a pro sociální zdravotnictví, nejasné ohraničení kompetence Žolgerovy. — Dr. Friedr. Wieser v české paměti. — Dr. Viktor Mataja. — Dr. Ivan Žolger. — Úkoly nové vlády po hospodářské stránce. — Obnovení privilegia Rakouskouherské banky. — Návrhy na uveřejňování výkazů banky. — Dluh státu u banky a stav zlatého pokladu. — Zlatý poklad říšské banky německé. — Opatření skandinávských států proti přívalu zlata. — Opačné snahy válčících mocností. — V Německu maximální cena pro zlato a zlaté věci, zákaz jich zpracování, zákaz vývozu a průvozu i stříbra i mincí niklových, měděných a hliníkových, různá valutní opatření správ německé a rakouské v obsazeném Ruském Polsku, »polská marka«, zákaz vývozu a průvozu rublů v Rakousku. — Soupis státních vydání a státních příjmů v Rakousku za 1916—7 a za 1915—6, jednání vlády Stürgkhovy. — Svaz českých

livě uvažující. Vedle toho však dbal zároveň i toho, aby oživil zprávy pramenů náležitou názorností a zjasnil je co nejvíce představami nám obvyklými; proto exemplifikuje obecné poměry krok za krokem konkrétními doklady a vyjadřuje staré hodnoty, pokud toho jest třeba, i měnou korunovou a jinými měřítky dneška, třebas převod ten nejednou podmiňoval práci těžkou a únavnou.

Tím vším knize jeho přibýlo opravdové názornosti, která oživuje nezbytný přívál čísel a podrobností stejně přesně jako vřelé vlastenecké cítění, které prozařuje téměř každou stránku knihy a jest tím cennější, že se nepřipíná pouze k některým vrstvám národa, nýbrž spravedlivě objímá všechny. Nejvřelejší zájem poutá se tu ovšem k utištěnému poddanému a jeho strastem, ale bez veškeré jednostrannosti planého liberalismu, který nedovede nalézti spravedlivé pochopení také pro vyšší vrstvy národa. Proto práce Pekařova jest dílo nevšedního dosahu pro správné pochopení naší minulosti, které v mnohých podrobnostech dalším badáním bude snad ještě doplněno a rozmnoženo, jehož význam však vynikne ještě více, až také podobnými pracemi lépe budou objasněny poměry ostatních zemí domu rakouského a celkový obraz tím zjevnějším se stane. A tu bychom si přáli ovšem, aby naše Morava se Slezkem byly z prvních.

Hospodářství a jeho poměr k technice.

Dr. Em. Chalupný.

(Pokračování.)

Jaké hospodaření lze předpokládat u člověka prvotního? Podnikatelství naprosto ne; to vyžaduje dlouhé zkušenosti a vyvinutého obchodu, i jest plodem tisíciletého vývoje. Člověk prvotní však nebyl daleko od stupně »hospodaření«, k němuž dospěla nejvyšší zvířata, na příklad včely a někteří ssavci, schovávající si zásoby potravy pro zimu, a někdy, jako včely, si zásoby ty přímo vyrábějící. Je zajímavé, že moralisté až podnes dávají včely a mravence lidem za vzor spořivosti a prozíravosti hospodářské, a že v obecném populárním myšlení pojmu »hospodárnosti« se vyrozumívá šetrnost a spořivost buď vůbec jako pojem synonymní neb aspoň jako podstatný, nezbytný hlavní znak hospodárnosti. Náзор ten často vůbec ochromuje podnikavost a utkává se s ní zásadně. Rolník, živnostník neb obchodník, jednající dle názoru populárního, snaží se vydělávat v prvé řadě úsporou režie, tedy zmenšením výrobních nákladů: napíná osobně síly své do krajnosti, žádá totéž na čeledi nebo pomocnících, plátí skrovnou mzdu, nuzuje se v laciných, skrovných místnostech a hledí se obejít bez nákladnějších zařízení technických. Podnikatel moderní naopak jedná dle zásady, že největšího zvýšení zisku nedocílí se úsporou režie, nýbrž zvýšením příjmu, které nahradí zvětšenou režii.

Podnikatel takový platí větší mzdu a hledí si tím opatřit zdatnější dělnictvo neb úřednictvo, pracuje a úřaduje v místnostech nákladně pořízených a technicky dokonale opatřených, vydává značné sumy na reklamu a reprezentaci závodu. Primitivní hospodář je konservativní, varuje se rizika ztrát; moderní podnikatel je svrchovaně pohyblivý a podstupuje riziko, byť opatrně. Onen pokračuje jistěji a zdoluhavěji, tento rychleji, ale méně bezpečně.

Hospodaření podnikatelské, vysoký stupeň vývoje hospodářské aktivity a iniciativy lidské, bylo arci naprosto nemožno na stupni, kde člověk se teprve rozhoupával k první aktivitě. Na tomto prvotním stupni člověk omezoval se prostě na uschovávání přírodních plodin anebo nejprimitivnějších výrobků pro doby nedostatku.

Objektivně se hospodaření to jevílo jako pouhá nápodoba neb obdoba spořivosti zvířat; ale od spořivosti zvířecí se lišilo základem subjektivním. Zvířata schraňují zásoby instinktivně; že inteligence jejich (v rudimentárním smyslu shora vyloženém) není vlastní příčinou této spořivosti, patrně z toho, že právě nejinteligentnější zvířata (hmyzožraví a draví ptáci a ssavci, tedy i psi) zásob neschraňují a při povaze své potravy ani nemohou schraňovat.

Shromažďování zásob u zvířat není tedy plodem prozíravosti hospodářské, nýbrž spíše asi plodem pudové lakoty (smíme-li tak říci), která se u zvířat, majících doupata a hnízda, projevuje usilovným, někdy až přepjatým hromaděním zásob nepotřebných. Tomu nasvědčují zkušenosti včelařské. Včely nanosí v dobrém roce mnohem více medu nežli potřebují pro zimu, takže zbude ho mnoho i pro člověka. V zimě a ve špatných letech včelař je přikrmuje cukrem, ale včely, jakkoli mají vyvinutější schopnosti duševní než mnohá jiná zvířata, nedovedou této lidské podpory využití k tomu, aby si pohověly, nýbrž snášejí ze všech sil pel neustále, pokud jim počasí a dostatek květů dovolí. Nedovedou zkrátka svou spořivost regulovat podle zkušenosti.

A v tom tkví rozdíl spořivosti určitých druhů zvířat od hospodárnosti lidské. Zvíře hromadí zásoby, nutkáno jsouc nepřemohitelným pudem; člověk se při hromaděním řídí zkušeností a rozmyslem.⁵¹⁾ Původně snad shromažďoval potravu pouze nahodile a nerozmyslně, zkušenost ho však poučila, že některé věci (maso) se vůbec nedají dlouho uschovat neporušeny, a že je zbytečno dělat větší zásoby, nežli lze spotřebovat. Kde pak se vyskytly přebytky zásob, mohly upoutat pozornost jiných tlup a být držitelům odňaty násilím neb od nich býti převzaty po dobrém za věci jiné, v čemž by byl počátek směny, obchodu.

⁵¹⁾ Že shromažďování věcí samo o sobě není činností hospodářskou (na př. sbírky nerostů), správně podotýká Liefmann v cit. kn. str. 42. Příčina toho — již Liefmann dostatečně neobjasnil — tkví v okolnosti, že »věc« není vždy »statkem« a »shromažďování« samo o sobě není ještě »disposicí« ve smyslu níže uvedeném v mé definici.

Tento stupeň předpokládá ovšem již delší vývoj sociální. Prvotní člověk měl ještě málo přebytků jakýchkoli, naopak spíše trpěl nouzí v zlých dobách. Bydlel pravděpodobně v teplém pásmu, kde bylo zpravidla potravy dost; ale přece přicházely výjimečně nebo snad i periodicky doby nedostatku. Zásoby výrobků pak nemohly být při primitivní technice veliké. Přebytek výroby nad spotřebou jest již známkou civilisace značně pokročilé; v dobách prvotních jistě bylo více potřeb než prostředků k ukojení jich, a právě tyto neukojené potřeby tehdy zrovna tak jako dnes byly pružinami lidského snažení. Potřeby lidské pak, zejména potřeba potravy, byly stále, prostředky k jich ukojení nestálé (plody stromů nezrají celý rok, ulovení zvěře závisí na okolnostech atd.). Prvotním příkazem a účelem hospodárnosti lidské, vedené zkušeností a rozumem, třeba primitivním, bylo tedy: získati stále objektivní prostředky k úkoji stálých potřeb lidských. Podstatou hospodaření po této stránce jevil by se tedy soulad — snad užiti lze i výrazu: rytmický soulad — mezi potřebami lidskými a jich ukájením, a hospodářství v každém období civilisace bylo by výtvozem činností (čili souhrnem zřízení), řídících trvalé ukájení lidských potřeb objekty přírodními resp. společensko přírodními.

»Hospodářský princip« tedy právě tak jako spořivost je speciálním jevem hospodářským, ale není naprosto nezbytným znakem jeho, tedy nepatří do definice hospodářství. Za to arci hrají oba ty jevy podstatnou úlohu při pojmu hospodárnosti či ekonomie v povšechném smyslu přeneseném, když mluvíme na příklad u dramatického básníka o ekonomii prostředků scénického efektu, podobně u režiséra, herce, hudebníka, řečníka, sportovce a tak dále. Virtuoso, který jediným tahem smyčce sehraje dlouhou kadenci, na kterou jiný houslista potřebuje smyků několik, musí, jak říkáme, »smyčcem spořit«, ačkoliv opakem, nespořením, by smyčce neubýlo, protože tu nejde o spotřebování smyčce, nýbrž jen o zvláštní jeho použití. Nelze ani říci, že by tu uspořil energie (jeden smyk místo dvou či tří), neboť takový »úsporný« smyk vyžaduje nadprůměrné námahy nervové a dovednosti, které lze nabýti jen dlouhým cvikem, vynaloženým právě jenom na tento výkon. Mluví se zde tedy o ekonomii a úspoře, ačkoliv není zde jevu hospodářského v původním smysle, nýbrž je tu jen obdoba určité specifické vlastnosti, vyskytující se u typických jevů hospodářských, a to ještě ne u všech.⁵²⁾

Po této stránce ekonomie se shoduje s technikou. I slova »technika« bývá užíváno v přeneseném smyslu formálním, takže mluvíme opět o technice vedení smyčce při hře na houslích, tech-

⁵²⁾ Ještě dále jdou na př. výroky Fleischnerovy (cit. kniha str. 231 a 237) o »stále ekonomičtější a účelnější organizaci sil lidských« a »lepšími t. j. ekonomičtějšími využití sil«. Zde nejjasněji patrné, že formální smysl slova »ekonomie« je pouze druhotný a nehodí se za podklad definice hospodářství v původním smyslu.

nice zpěvu, technice verše, mnemotechnice — zkrátka ve všemožných případech, kde jde o specifickou dovednost, byť s technikou v původním smyslu (ať užším — výrobní technika — ať širším sociologickým — působení na přírodu vůbec) neměla přímé spojitosti.⁵⁸⁾

Časem oba pojmy v přeneseném smyslu se vyskytují zároveň. Beethovenova orchestrální instrumentace je technicky i ekonomicky znamenitá. Ekonomičnost její záleží v tom, že dosahuje poměrně nepatrným počtem nástrojů tak mohutných účínů zvukových, jako mnohem četnější orchestr skladatelů novějších; tento mocný účín při kvantitativní omezenosti či úspoře prostředků je možný ovšem jen při dokonalé orchestrační technice, účelně používající každého jednotlivého nástroje tak, aby vyloudil zvuk, přiměřeně znějící v souzvuku celku. Zde technická dokonalost

⁵⁸⁾ Přihlížeje k okolnosti této Sombart (na uv. místě str. 307) rozeznává troji význam slova »technika«:

1. všeobecný — technika jakožto každý postup či komplex prostředků, vedoucí k cíli (na př. technika řeči, zpěvu, i »ars amandi«).

2. v užším smyslu technika jako použití určitých statků, nástrojů (technika hmotná, na př. válečnická),

3. ve vlastním smyslu technika je postup užíváný k výrobě statků; na té závisí ostatní techniky hmotné (doprava, válečnictví a j.).

»Techniky immateriální« dle Sombarta nejsou technikami v pravém smyslu slova.

Rozlišení to celkem se shoduje s mým; liší se jen v tom, že Sombart do kategorie 2. (hmotné) opomenul započítat i beznástrojové působení na tělo. Sombart sem zahrnuje i zubní lékařství, ale ne přímo i lékařství ostatní; níže sice mluví též o »technice boje s nemocemi«, ale neříká výslovně, zdali ji zahrnuje do kategorie 2. či jen do všeobecné kategorie 1. — Moje definice techniky jakožto působení člověka na přírodu zahrnuje výslovně všechny dotyčné jevy, důsledně patřící do Sombartovy kategorie 2., jejímž jedním specifickým článkem je technika výrobní (kategorie 3.). »Techniky immateriální« považuji jen za techniky v přeneseném smyslu, jako Sombart, ale právě proto jich nezahrnuji do jediné stupnice (1, — 2, — 3) s hmotnými, nýbrž stavím je mimo hmotné jako formální, resp. dynamickou kategorii (na př. výcvík) oproti staticko-materiální technice ve smyslu původním.

Bašus (na uv. místě str. 47) považuje za »poměrně nejlepší«, byť »tautologickou« (?), z cizích definic techniky definici F. Gottla Ottilienfelda (Der wirtschaftliche Charakter der technischen Arbeit str. 20): »Technika jest umění pravé cesty k cíli«, tedy definici povšechně formální, ale sám se nespokojuje ani touto definicí a podává svou vlastní: »Technika je lidskou činností, jež danými prostředky na základě a po zákonech technických a přírodních věd cílevědomě dosahuje předem stanovených účelů«. Definice ta je logicky vadná (def. kruhem, předpokládá již znak, jež má vysvětlit, »technické vědy«) a zbytečně přeplněná nepotřebnými znaky; vyloučíme-li je, zbude jediný obsažný znak: působení dle zákonů věd přírodních, tedy působení na přírodu, znak shodný s definicí mojí.

Fleischner (v cit. knize str. 45) za nejsobitější znak techniky považuje »sociálně-kulturní složku« a »nejvyšší snahu technického vývoje«: »dobýti lidskou prací volnosti lidstva v přírodě a učiniti jeho práci požitkem«, a za cíl kultury prohlašuje (tamže 46) »moc člověka nad světem a jeho volnost v přírodě«. I tyto formulace se redukují na moji definici, vyloučíme-li z nich morální postuláty (učinit práci požitkem atd.), které nejsou obecnými znaky jevů technických (jakým požitkem je na př. cídění stok?) a tedy do všeobecné definice techniky nepatří.

Celkem, jak patrně, správná definice techniky je poměrně na snadě, kdežto definice hospodářství působí veliké oblibě.

téměř splývá s ekonomikí, ale i v tomto smyslu lze theoreticky rozlišit stránku technickou (přidělení určitých partů jednotlivým nástrojům) od ekonomické (použití poměrně nevelikého počtu nástrojů).

Leč »hospodářský princip« ještě z jiného důvodu, než dosud uvedeno, se nehodí za všeobecný a nutný znak hospodářství.

Hospodářský princip vznikl, míní Fleischner,⁵⁴⁾ »z původního zákona o nejmenší námaze a z myšlenkové setrvačnosti činnosti duševní, za současného vývoje člověka v jednotku sociální.« »První činnost lidskou řídí již zákon o nejmenší námaze, jehož původ nutno hledati v prapudu lenosti. Setrvačnost myšlení je nejhlavnějším psychologickým důsledkem tohoto zákona a znamená, že člověk primitivní rád užívá pochodů, které vyžadují nejmenší námahy sil. »Duševní lenost« víže člověka primitivního tak dlouho k přítomnému, pokud nedojde něčeho, co vyhovuje ještě lépe lenosti, co stojí ještě méně námahy, nebo pokud není k větší vynalézavosti donucen nouzí nebo silou druhého, línějšího. Těmto pokusům o uspokojení lenosti prostředky hospodárnějšího využití sil děkuje technika jako nejstarší činnost lidská za svoje prvá zdokonalení. Stejně jako stát vznikl z politických prostředků, používaných jednotlivci k ukojení pudu lenosti, přinucením druhých, aby pracovali za největšího lenocha, tak vzniká tato dokonalejší pracovní technika z ekonomických prostředků, z hospodaření člověka vlastními silami za ukojením pudu lenosti.«

V tomto výkladě je mnoho předpokladů o prvotním člověku, kterých nelze dokázat, ba ani uznat za pravdě podobné. Než o to zde neběží. Nám jde o pojmovou kvalifikaci a definici. A po té stránce patrné, že ekonomického principu a jeho domnělých základů, zákona o nejmenší námaze a prapudu lenosti, lze užití nejen jako elementu specificky hospodářského, nýbrž i organizačního a politického, i vůbec povšechně racionálního, psychologického.⁵⁵⁾ Princip ten, jak patrné z tolikerého rozšíření jeho významu, i zprvu zmíněného jeho používání v přeneseném smyslu formálním, stává se znakem, jež aplikovat možno na takovou spoustu rozmanitých jevů civilisačních, že přese všecku svou důležitost naprosto se nehodí do definice, která chce jevy hospodářské odrůznit od jiných.

⁵⁴⁾ Cit. kniha 59, 56.

⁵⁵⁾ Po této stránce Dietzel (v cit. knize str. 185) právem namítá proti F. B. v. Hermannovi, že protívou »kvantitativní hodnoty hospodářského principu« není technika, nýbrž vůbec nerozumné, neúsporné jednání.

Jinak ovšem je s Dietzelovou námitkou (tamže pronesenou), že i vojenství a právnictví bývají provozovány hospodářsky, ale proto přece že nikdo tyto »technické« postupy nepovažuje za hospodářské, neboť ony neslouží hmotným potřebám, neopatřují statků; naopak z námitky samé vysvítá, že mohou být a jsou jevy hospodářské (»provozovati hospodářsky« něco je přece totéž jako hospodařit), které neopatřují statků. Prostě řečeno, i vojenství a jiné »mimohospodářské« jevy mají také aspoň z části rys hospodářský.

Možno arci uvádět jako výhodu tohoto principu jeho logickou průzračnost a evidenci a pokoušet se o určení i specifické ohraňování techniky prostou typickou antithesou, jak činí n. př. Max Kraft⁵⁶ (rozeznává ryzí techniku, která chce vůbec umožnit jednání žádané od výroby, a hospodářskou techniku, která chce jednání to přetvořit tak, aby účinu co největšího bylo dosaženo nákladem co nejmenším); ale jak již uvedeno a jak uvidíme ještě níže, tato formulace hospodářství — nehledě ani na to, že chce vystihnout pouze hospodářskou techniku, nikoli jiné stránky hospodářství — jest neúplná, opomíjejíc mnoho jevů, nesporně náležejících do hospodářství.

4. Individuálnost a soubornost.

Prokázavše, že význam sporivosti i hospodářského principu je pro definici hospodářství jen omezený a relativní, přistupujeme ke čtvrté kategorii, charakterisující techniku jako činnost detailní, jednotlivostní, hospodářství naopak jako činnost soubornou. Fleischner vyjadřuje⁵⁷) toto rozlišení slovy: »Hospodářství je souborem všech činností, které se zabývají řízením ukojování potřeb, kdežto technika jest uskutečněním každé jednotlivé potřeby dle plánu stanoveného ohledy hospodářskými a omezeného přírodními zákony«.

Rozlišení toto jest, jak již shora řečeno, odvozeno z kategorie 2. a 3., neboť »souborná« působnost hospodářství vzniká ze srovnávání cíle a prostředků (kateg. 3.) a z úsporných ohledů (kateg. 2.). Již z toho lze soudit, že i platnost této čtvrté kategorie jest relativní právě tak, jak jsme shledali u předchozích dvou kategorií.

O tom se skutečně přesvědčíme, povšimneme-li si podrobnějších formulací této distinkce, na příklad rozlišení km. Herrmannova⁵⁸): »Hospodářství je jako Proteus, hledící stálými proměnami dosáti účelu: udržet a zlepšit individuum (ať je to jednotlivec či rodina ... stát či lidstvo), rovnováhu jeho sil a látek, prostorů a časů. Hospodářství mění sílu v čas, čas v prostor, prostor opět v sílu a tak dále do nekonečna. Technika provádí ty úkoly prakticky, dává jim posvěcení přesnosti. Kdežto však hospodářství záměrně podporuje celé individuum a jeho celé bytí, technika provádí své úkoly vždy jen dbajíc případu zcela individuálního.«

E. Herrmann užívá tu slova »individuum« dosti zmateně, ale názor jeho i přes to je srozumitelný. Shledává v hospodářství

⁵⁶) Güterherstellung und Ingenieur in der Volkswirtschaft (1910) str. 20. — Sr. Fleischnerův výrok v cit. knize str. 294, že »každá průmyslová nebo zemědělská produktivní činnost je technickou prací, provázenou hospodářskou úvahou, hospodářskou kontrolou«.

⁵⁷) V cit. knize str. 295.

⁵⁸) Cit. kniha str. 58.

snahu o rovnováhu, což se blíží formulaci, kterou jsem shora vyvodil z úvahy o 3. kategorii F. B. v. Hermannově, rozšířiv úzkou formulaci »hospodářského principu.« A právě tohoto rysu E. Hermann užívá, aby techniku proti hospodářství kontrastoval jako činnost od případu k případu, nesoubornou, detailní.

Stačí přihlédnout pozorněji ke skutečnosti, aby vysvitla upřílišněnost této formulace. Dám si na příklad postavit od stavitele dům za 50.000 K s podmínkou, že dům bude jednopatrový, s tolika a tolika pokoji, kuchyněmi, sklepy, půdami, koupelnami, krámy, kamny, schodišti, chlívky, ploty, fasádami atd.; všechny tyto technické vlastnosti resp. částí domu jsou v stavební úmluvě předem vytčeny kvalitativně i kvantitativně. Smlouva jest, jak patrně, velice složitá, »souborná«, její splnění bude na staviteli vyžadovati obsáhlého přemýšlení a srovnávání; ale hospodářská podmínka je v ní stanovena jediná — stavební náklad 50.000 K — všechny ostatní podmínky jsou technické (nehledě k estetickým a j., o které zde neběží). Kterak možno tento typický fakt srovnati s formulí, že hospodářství je souborem činností, technika uskutečněním každé jednotlivé potřeby? Zde technika vyžaduje aspoň tolik souborné úvahy jako hospodářství. Stavitel arcí jest nucen, aby dle úhrnného nákladu předem stanoveného rozpočetl náklad každé jednotlivé práce a části stavební, což jest úvaha složitá, ale úvahy technické (umístění schodišť, koupelen, kuchyní atd., volba materiálu atd.) dají mu jistě nemenší práci duševní a soubornou než rozpočet peněžní. Zkrátka formule č. 4. je prostá a logicky skvělá, ale číře formální, k skutečnosti nepřiléhající.

Přes to nelze popírat, že formule ta naráží na jeden skutečný rozdíl techniky a hospodářství, jehož arcí pro svou přílišnou schematičnost nevystihuje přesně. Již z úvah předchozích patrně, že hospodářství opravdu se vyznačuje jakousi povšechnou či soubornou snahou po souladu mezi potřebami lidskými a mezi ukájením jich objekty přírodními. Jenže proto ještě nelze techniku prohlásit prostou logickou antithesí za opak této soubornosti, za jednoduchost a detailovost — vždyť v témž rozboru jsme shledali, že přírodní objekt prochází často dlouhým a složitým, ovšem jednotně a účelně upraveným řetězem proměn technických, než dojde k spotřebě lidské. Skutečný rozdíl mezi hospodářstvím a technikou blíží se sice této pochybené distinkci, ale dlužno jej vyjádřit úplně jinak.

Složitost či soubornost procesu hospodářského netkví v nějaké komplikaci technických podrobností, nýbrž ve zvláštním spojení živlu technického, t. j. přírodně objektivního (technika je zpracováním přírodnin, čili přírodních objektů) s živlem subjektivním, totiž lidskými potřebami a vztahy vzniklými z nich. Rozdíl techniky a hospodářství s tohoto hlediska lze tedy vyjádřit formulí: technika se stará o účinek objektivně přírodní (na př. provádí určité změny se stavebními hmotami, aby z nich utvořila dům), hospodářství dbá o souhlas účinku toho s civilisačními potřebami

subjektu (na př. když dám si postavit dům za 50.000 K, chci v něm buď sám bydlet a užívat ho, nebo jej pronajmout a pak ovšem chci v něm mít tolik místností, aby nájem vynesl mi přiměřený užitek t. j. zúročení stavebního kapitálu).

Ale formulí tou není ještě rozřešen celý problém. Neboť i technika dbá, a to přímo, lidských potřeb (na př. židle musí být tak vysoká, aby určitá osoba, na př. dítě, mohla na ní sedět), tedy obsahuje také živel subjektivní. Jde tedy patrně v rozdílu mezi technikou a hospodářstvím o jiný poměr subjektivnosti k objektivnosti, neb i o jinou subjektivnost a jinou objektivnost.

C. Přehled vývoje hospodářství.

Abychom tento rozdíl mohli stanovit, přehlédneme celek jevů hospodářských, jak se časem rozvinul a ustálil v kategorie známé z každého systému vědy národohospodářské.

Vývoj hospodářství děje se veskrze směrem týmž, jako jeho vznik. Usiluje neustále o rovnováhu mezi potřebami lidskými a prostředky k jich ukojení.

Na stupni prvotním, na kterém prostředky se vyrábějí v téže úzké společnosti, která je spotřebuje (v rodině prvotní či rodu, v domácnosti), dosahuje se této rovnováhy snadno a prostě: porídí se věci, jichž je zapotřebí k pravidelnému uspokojení potřeb, na příklad zaopatří se topivo na zimu v množství, které dle zkušenosti dostačí pro hospodařící jednotku na celou potřebnou dobu.

Potřeby lidské však se množí, a zejména přibývá takových, jichž ukojení vyžaduje procesu složitějšího než vlastní výroby spotřebitelovy. Na příklad sůl, jež se stala nezbytnou potřebou civilisovaných kmenů již před tisíciletími, v mnohých krajinách se vůbec nevyskytuje, i jest potřebí dovážeti ji tam. Tím více bylo potřebí dopravy zboží ozdobného a vůbec vzácnějšího (koření), jakmile mu lidé přivykli. Doprava pak samozřejmě vedla ke vzniku zvláštního zaměstnání, obírajícího se jí výhradně, tedy sprostředkujícího styk mezi místy i osobami výroby a spotřeby — ke vzniku obchodu.

Obchod na vyšším stupni vývoje hospodářského, jakožto prostředník mezi výrobcem a spotřebitelem, je specifickým regulátorem veškeré činnosti hospodářské. Zejména v hospodářství světovém, v němž výrobek dojde k spotřebiteli často až po mnoha směnách někde na druhé straně zeměkoule, ukojení potřeb konsumentův i existence výroby závisí na nerušeném pravidelném oběhu zboží, zprostředkovaném obchodně. Válka, přerušující obchodní styk mezi určitými zeměmi, snadno přivodí hospodářské poruchy v obou zemích: ohrožuje průmysl nebo rolnictví země vývozní a vyvolává nedostatek u konsumentů země dovozní. Není možno založit rozumně továrnu, která by neměla zajištěn odbyt zboží; a potřeb, které vyžadují prostředků vzdálených, nelze ukojit bez obchodu.

Tím vysvětluje se mocné a rozhodující postavení, jehož ve světovém hospodářství moderním nabyt obchod⁵⁹⁾ — činnost, která ze všech odvětví hospodaření je nejmladší a která v poměrech prostých (na příklad na zapadlém venkově) i podnes je zbytečná, pokud jde o předměty, které si lze vyrobit anebo zaopatřit přímo. Mléko, vejce, obilí, dříví a podobné věci, ve velkých městech opatřované složitým aparátem obchodním, na vzdáleném venkově vůbec nejsou zbožím, jsouce jen předměty bezprostřední spotřeby, a teprve v blízkosti měst nebo železnic anebo (u dříví) splavných řek nabývají významu a rázu obchodního, výdělečného. Pokud na př. lesy na horách se nehodí k dopravě na místo spotřeby (do velkých měst na stavby atd.), potud nemají pro majitele větší ceny hospodářské. Pozemek poblíže města, které se šíří, nabývá rok od roku ceny beze všeho přičinění majitelova; vnitřní cena jeho (úrodnost a pod.) se nemění, ale stoupající jeho užitelnost jako stavebního místa zvyšuje obchodní cenu jeho. Obchod a obchodní možnost na konec určuje a řídí ceny statků více než jejich kvalita původní. Terminologií vědeckou řečeno: rozvojem obchodu směnná hodnota věcí nabývá významu na úkor hodnoty spotřební.⁶⁰⁾

Rozvoj obchodu jakožto středního článku mezi výrobou a spotřebou vyžaduje ovšem i středního článku hodnoty, uznávaného výrobcem i spotřebitelem, nebo při delším oběhu, prodávacem i kupcem. Netřeba opakovat obecně známé výklady, jak od prvotní směny věci za věc či zboží za zboží lidé dospěli k vynálezu prostředkujícího platidla, uznávaného širším kruhem osob a kmenů. Rovněž je známo, že obecně uznaná spotřební hodnota drahých kovů, jejich snadná dělitelnost a trvanlivost vedly ke vzniku a posléz obecnému téměř přijetí peněz kovových za platidlo, jakkoli podnes nejen u kmenů primitivních, nýbrž někdy i u národů civilisovaných měrou a představiteli hodnoty i platidly bývají předměty jiné: u kmenův afrických rohožky a jiná lýková tkaniva,⁶¹⁾ u vojáků v zákopech za světové války 1914 cigarety. Sociologický význam veškerých těchto forem »peněz« je týž: usnadnit a do jisté míry vůbec teprve umožnit opatření věci potřebných tím, že se za věc vyplatí určité kvantum (počet, míra, váha) platidla v dotýcných poměrech za obecnou míru hodnoty uznávaného — peněz.

Teprve peníze umožňují složitější obchod a obchodní styk mezi činiteli vzdálenějšími. Ovšem i v hospodářství světovém veliká část směn mezinárodních děje se ve skutečnosti naturálně,

⁵⁹⁾ Sr. De Greef: *Précis de Sociologie* (str. 105) a *Sociologie économique*.

⁶⁰⁾ Liefmann (cit. kn. 41 a násl.) správně uvádí, že rozvoj ten vede k objektivaci hodnoty a tím i k zaslání specifických znaků hospodářství. Ale naopak dlužno též uznat, že rozvoj ten umožnil i přesnější formulaci pojmu hospodářství, zvláště vyloučení přímých jevů spotřebních (požívání potravy, oděvu, bydlení atd.) z pojmu hospodářství — kteréžto vyloučení provedl K. Menger (*Untersuchungen* str. 233) i Liefmann (cit. kn. str. 45, kde Liefmann ostatně tento vliv vývoje směnného uznává).

⁶¹⁾ K. Bücher: *Vznik národního hospodářství* (přel. J. Gruber), str. 82.

zbožím a nikoli přímo penězi (i válečná náhrada Francie Německu po r. 1871 byla jen menším dilem vyplacena hotově), ale peníze jsou i v těchto případech měrou hodnoty a základem směnných kursů. To souvisí s novou formou hospodářského vývoje, s ú v ě r e m.

(Pokračování.)

Hospodářský problém středoevropský.

Spoluvydavatel známého týdeníku »Der österreichische Volkswirt«, Dr. Gustav Stolper, uveřejňoval od října 1915 do ledna 1917 v tomto listě celkem 30 »studií k budoucí obchodní politice monarchie«. Vydav první jich část (13 statí) s nepatrnými škrtky a opravami jakožto zvláštní otisk ze svého týdeníku, v knihkupeckém prodeji se nenalézající, uveřejnil později všechny tyto studie souborně, shrnuté však pouze v pět velkých kapitol, druhdy v naprosto změněném pořadu a místy se značnými škrtky a dodatky, v samostatné knize »Das mitteleuropäische Wirtschaftsproblem«,*) kterou německá kritika právem řadí k nejpozoruhodnějším publikacím, problému hospodářského sbližení Rakousko-Uherska s Německem se týkajícím.

Složiv hned v předmluvě přepjatou poklonu Naumannově »Střední Evropě«, která prý »v hospodářskopolitické literatuře nejbližších desítek let zaujme podobné místo jako Friedricha Lista Národní soustava politické ekonomie od dob německého celního spolku«, lituje, že co Naumann jako věstec nezbytného vývoje desítek let v uchvacující výmluvnosti ukázal jakožto nutný cíl vývoje, odpoutáno od čarovného kruhu jeho veliké osobnosti pohřžováno jest opětovně v moře pochybností. Politikové, státoprávníci a zejm. hospodářští politikové prováděli ostrou kritiku, znenáhla diskuse ztuhla, hnutí, co získalo na šířce, pozbylo na hloubce účinu, jak prý ví každý, kdo jako autor prodělal velký díl nesčetných sezení hospodářským »sblížením« se zabývajících, zná způsob, jakým vznikala jejich usnesení, a sledoval vznik a vzrůst hnutí. Od té doby, co prý celý svět je pro »Střední Evropu«, ztratila se víra v ni a tím i vůle podporovati žádoucí vývoj k ní. Vysvětlení tohoto sociologického jevu shledává Stolper v tom, že diskuse o Střední Evropě v svém průběhu přehlédla hospodářské účinky války, že celá přerostlá o tom literatura vychází z poměrů, jaké byly před válkou, a že jen na podkladě tohoto předválečného materiálu vykládala předpoklady budoucího poměru mezi Německem a Rakousko-Uherskem, jejich výrobní podmínky, možnost jejich přiblížení a jejich velké rozdílnosti. Přehlédlo prý se, že

*) Das mitteleuropäische Wirtschaftsproblem. Von Dr. Gustav Stolper, Herausgeber des »Österreichischen Volkswirt«, Videň-Lipsko 1917, stran 305, cena váz, K 7.50.

učení také pro další život samostatně se naučil pracovat, mistr neměl žádného zájmu. Žádný krejčovský učení nenaučí se střihu tovaryši jsou nuceni teprve později jinak to odkoukat. V žádném skoro řemesle nenaučí se učení seznati celek řemesla, výběr a nákup materiálů, vůbec celé hospodářství řemeslné. Tovaryši jsou nuceni píditi se po něm teprve v pozdějších letech. Naopak, kdo těmto tajemstvím přišel na kloub, byl považován za nebezpečného nepřitele mistrovy dílny.

Ze všeho vidno, že učení cechovní vyhovovalo snad po stránce technického výcviku prvním dobám řemeslného vývoje, avšak nemohlo úplně postačiti oněm dobám, kdy na řemeslo kladeny byly vyšší požadavky, kdy technické vynálezy a hospodářský vývoj vyžadovaly dokonalejšího výcviku a všestrannějšího rozhledu. Cechovní učení mělo ovšem přednost před dnešní dobou v tom, že v dílně nebyla zavedena dělba práce, třeba se již tehdy jakési odborné třídění v řemesle uplatňovalo. To bylo příčinou, že učení mohl býti zapracován do celého odborného rozsahu své živnosti. Celkem hotovila nejen každá dílna, ale i stejně každý dělník úplně kusy pracovní, které odpovídaly jeho síle a schopnosti. Ovšem učení nemohl hned od počátku nástupu v učení účastniti se hotovení celého předmětu; jemu příslušely s počátku nejjednodušší pomocné práce, čištění dílny, uspořádání nástrojů, pochůzky a domácí služby. Při tom ponecháno jeho nadání pozorovacímu, aby různé zručnosti si vštěpoval a svojí pohotovostí aby se hleděl vpraviti v přízeň mistra a tovaryšů, kteří jej brzo zde brzo tam dle potřeby ku práci připouštěli.

(Dokončení.)

Hospodářství a jeho poměr k technice.

Dr. Em. Chalupný.

(Pokračování.)

Úvěr v prvotní formě jako zápůjčka věci nebo peněz osobě, která jich právě potřebuje, ovšem jest jevem prastarým, prae-historickým, neboť již na úsvitě zpráv historických setkáváme se s napiatými sociálními poměry mezi věřiteli a dlužníky, jež mohly vzniknout pouze dlouhým vývojem zvyků půjčovných. Ale tato forma úvěru, jakkoli vznikla za účelem hospodářským (t. j. spotřebním, usnadňujíc nemajetným úkoj potřeb), zůstala vždy na stupni hospodářsky primitivním a zaměstnávala společnost více po stránce mravní (poctivost, lidumilnost) a právní (zákonná úprava poměrů). Většího významu hospodářského nabyl úvěr nikoli v této dávné formě úvěru spotřebního, nýbrž teprve v novověké formě úvěru výdělkového a výrobního. V této formě dlužník neužívá půjčených peněz přímo k ukojení potřeb jako konsument, nýbrž nejprve k opatření prostředků vlastního výdělku (nástrojů a strojů, polí, domů, dobytka) a z výdělku toho jednak splácí půjčku, jednak živí sám sebe.

Úvěr ten směřuje tedy k vytvoření nových a nových středů produktivních, a tím na rozdíl od žebravého úvěru spotřebního stává se činitelem hospodářského pokroku. Úvěr ten poskytuje se také na základě odhadu hospodářské síly, spolehlivosti a produktivnosti dlužníkovy, a tyto elementy nabyly v praxi takové váhy, že za pomoci práva a organizace sociální vybudoval se na nich úvěr světový, zejména směnečný.

Potřeba úvěru v takových velkých rozměrech vyplývá z pojmu hospodářství a jeho důsledků shora vyvozených. Viděli jsme, že lidstvo prvotní bylo nuceno hospodařit, aby ukojilo stálou »poptávku«⁶² potřeb, pro kterou nebylo pohotově dosti »nabídky«⁶³ potravy a jiných nezbytností výživných. I hospodářská funkce úvěru byla řízena stejným stavem — nedostatkem věci potřebných. Moderní hospodářství kapitálové, vynucené technickou nadvýrobou, koná též regulativní úkol směrem opačným. Nikoli nedostatek zboží, nýbrž nadbytek jeho nutí tu k hospodaření: výrobce hledá odbyt pro své výrobky, věřitel kapitalista hledá dlužníky, kteří by jeho kapitálu ve formě půjčky produktivně použili a o zisk se s ním rozdělili (banky a záložny inserují v novinách atd.).

K tomu všemu je třeba velikého množství peněz, aby ohromné sumy úvěrní a cenu ohromných spoust výrobků bylo možno zaplatit. Množství peněz kovových nelze však libovolně rozmnožiti, i je třeba sahát k úvěru. Již papírové peníze, náhražka kovových, nejsou než dluhopisy. Ale ani banky, které je vydávají, neuhrazují jich vesměs kovem, nýbrž opět, aspoň částečně; úvěrem (rakousko-uherská banka uhrazuje bankovky směnkami a cennými papíry a jen částečně kovem). Veliké obnosy vyplácejí se uvnitř jednotlivého státu většinou v těchto penězích papírových, mezi státy pak se vyrovnávají většinou směnkami a vyúčtováním nároků vzájemných, tedy ve velkém obchodě vnitřním i zahraničním převládá úvěr a hotové peníze kovové se objevují skrovněji. Nejsložitější dosud vytvořená forma hospodářství se tedy již velikou měrou zbavila peněz a pomocí úvěru produktivního se vrací k formě směny naturální, resp. formu tu v zmodernisované podobě oživuje.

Celý tento proces je veden základní snahou po regulaci styku mezi výrobou a spotřebou: zprvu se opatřil k tomu prostředek v podobě peněz; později, když se peněz jednak nedostávalo, jednak peníze samy byly příliš neobratným a nepohodlným prostředkem pro veliký rozmach obchodu, vytvořil se úvěr jako forma nová, kombinující směnu naturální s peněžitou měrou hodnoty a řídicí směnu tu složitým aparátem právním a politickým.⁶²⁾

Leč regulativní funkce hospodářství nevyčerpává se zprostředkováním dopravy a směny zboží od výrobce k spotřebiteli. Hospodářství také rozděluje zboží a jeho peněžitý ekvivalent mezi jednotlivce, rodiny a třídy. Neboť ani v moderním hospodářství

⁶²⁾ Na tom vývoji zbudoval B. Hildebrand roztrídění hospodářství dle formy směnné (v naturální, peněžní a úvěrní).

várním a kapitalistickém, jež vyrábí spousty zboží a v němž eliké množství výrobků teprve musí hledat spotřebitele, tato nadvýroba neznamena, že by potřeby lidské v oboru dotyčném byly nadbytečně ukojeny. Výrobky se totiž nerozdělují na všechny lidi stejnou měrou, a právě potřeby dělníků, zhotovujících největší massy zboží, bývají opatřeny nedostatečně. Každý člověk má dle své osobní a kulturní rozdílnosti určitou minimální »míru životní«, totiž souhrn potřeb nezbytných k jeho výživě a k vykonávání jeho úkolů společenského, na př. výchovy dítek u otce, hospodaření polního u zemědělce, representace u úředníka. Prostředky k ukojení těchto potřeb opatřuje si v primitivním stavu společnosti bezprostředně, v civilisaci složitě prostřednictvím společnosti: dělník dostává v podobě mzdy podíl z kupní ceny za své výrobky zpeněžené zaměstnavatelem; úředník dostává v podobě platu podíl z výtěžku daní, poplatkův a jiných příjmů veřejných. Potřeba a snaha všech interesovaných vrstev, aby příslušný podíl, touto cestou jim vyplácený (důchod), byl co největší, neb aspoň aby dostačoval k jejich výživě, činí hlavní obsah tak zvaných požadavkův a hnutí sociálních (třídních a stavovských, na př. dělnických, úřednických, učitelských, živnostenských a agrárních), jichž cíle někdy se touto snahou o zvýšení důchodu spokojují (na př. zdražování potravin výrobci), jindy však ji daleko přesahují a směřují zároveň ke změnám práva i organizace sociální (socialism).

Programy socialistické zasahují tedy v širší okruh společenský nežli v pouhé poměry hospodářské; avšak i sociální hnutí zdánlivě ryze hospodářská (snahy úřednictva o zlepšení platův) bývají odůvodněna i proniknuta motivy jiného rázu (mravními, výchovnými, politickými), pročež rozbor jich vymyká se z rámce úvahy o podstatě hospodářství. I ze stručné zmínky předechozí však patrně, že všem hnutím a snahám sociálním je společným programem odstranění chudoby, totiž nedostatku životních prostředků, které připadají určité vrstvě společnosti a staví ji v nevýhodnou protivu k jiným vrstvám téže společnosti, o jichž potřeby je postaráno lépe. Jinými slovy: sociální hnutí usiluje v podstatě hospodářsko-sociologické o totéž, oč usiloval člověk prvotní — o získání dostatečných prostředků k ukojení potřeb. Rozdíl obou snah tkví v tom, že člověk prvotní zápasil o své potřeby s přírodou, odstrčené třídy civilisované bojují o zlepšení existence své s ostatními třídami lidskými. Rostoucí složitost společnosti vyvolává k rozporům mezi člověkem a přírodou také rozpory uvnitř společnosti samé.

Tento fakt, rovněž jako podstata hospodářství sama, shora vyložená, ukazuje rozdíl mezi technikou, která záleží v stálém působení člověka na přírodu, a mezi hospodářstvím, které nabývá již rázu výlučněji společenského a v rámci svém obsahuje snahy o pravidelné a trvalé ukojení hmotných lidských potřeb, ať snahy ty směřují proti neochotě přírody či lakotě lidské.

D. *Důsledky.*

1. Soubornost v přesném smyslu.

Toť první důsledek z přehledu hlavních výtvorů hospodářského vývoje: technika směřuje vždy přímo k látkám přírodním, hospodářství ke spojení zřetelů přírodních se společenskými; a technika zasahuje do samých procesů přírodních (mechanických, fyzikálních, chemických, biologických: výroba železa a rud, kleštění býků a pod.) rušíc je namnoze a za to tvoříc nové věci ve smyslu civilisačním (na př. zničím život zvířete a z jeho kůže, kostí, parohů, slach zhotovím obuv, klič, rukojeť k holi atd.), kdežto hospodářství samo do přírodních dějů nezasahuje vůbec — to činí jen prostřednictvím techniky — ale využívá přírodních objektů, jak původních, tak i technicky zpracovaných, k ukojení potřeb, při čemž mění jen poměr těchto objektů k člověku (resp. k jednotlivým částem lidstva: vývoz ze země do jiné země, výměna přírodnin za peníze) neměnic jejich přírodní povahy.

Všimněme si na příklad peněz: technika je vyrábí tím, že ruší přirozený ráz rud a kovů a násilně je drobí a upravuje v kousky určité velikosti, jakosti a podoby; hospodářství pak jich používá k převodu hodnot z ruky do ruky, od národa k národu, neměnic na jich hmotě praničeho (opotřebování peněz t. j. ošoupaní kovu při častém užívání jest opět jen jev technický), ale ovšem působíc těmito přechody veliké účinky civilisační, změny vzájemného poměru mezi jednotlivci, národy i státy.

Jiný příklad: technicky využiju svého lesa tím, že jej dám porazit a z něho nadělat paliva, trámů, prken, krovů, nábytku atd.; hospodářsky ho využiju tím, že tyto výrobky buď sám spotřebuji, nebo je prodám, anebo také tím, že prodám les na stojatě. V tomto případě ani se lesa nedotknu a přece ho využiji; hospodářské využití nepotřebuje tedy po případě vůbec žádného přímého působení na látky přírodní, může být ryze společenské. Možno při něm obejít i peníze jako hmotu, zprostředkující hospodářský styk, na příklad velkostatkář může slavné zpěvačce jako honorář za zpěv dovolit, aby určitý kus jeho lesa dala porazit a dříví sama prodala.

Místo peněžitého placení, tedy technického zprostředkování, nastupuje v případech takových zpravidla prostředkování právní. Tak vidíme, že místo hmotného přenesení a odevzdání věci nastává odevzdání (tradice) symbolické (§ 427. obč. zákon. rak.), totiž odevzdání znamením, kterému právo propůjčuje též význam jako odevzdání hmotnému. Hospodářský jev je zde zřejmě živlem středním mezi právem a technikou, opíraje se v jednom krajním případě o formu právní, v druhém o postup technický. Aeci tento fakt, svrchovaně důležitý pro soustavné roztrídění složek civilisace, přesahuje rámec této úvahy, kde zkoumáme

jen poměr hospodářství k technice. Bylo třeba dotknout se ho jen proto, aby zřetelněji vysvětlil poměr těchto dvou složek: v technice jde o přímé přetvořování přírody člověkem; v hospodářství člověk se poněkud vymaňuje z tohoto přímého a stálého styku s objekty přírodními (původními i technicky zpracovanými) a reguluje civilisační jich použití,⁶³⁾ neměně přírodní jich povahy a nepřicházeje s nimi přitom po případě vůbec ani do styku (na př. při operacích bursovních), ale ovšem dbaje při tom jich vždy jakožto konečného účelu hospodaření (všechny koupě i prodeje, doprava i úvěr na konec směřují k tomu, aby člověku jakožto hospodářskému subjektu opatřily dispoziční nad přírodními objekty nebo i nad objektivizovanými silami lidskými — otroky, nevolníky, dělníky — a i ty objektivované síly lidské jsou tu jen prostředky ke konečnému ovládnutí peněz, půdy, plodin neb jiných předmětů⁶⁴⁾); právo posléze se uvolňuje od styku s přírodou zásadně, upravuje poměry mezi lidmi a dotýkajíc se původních objektů jen jakožto předmětů, obsažených v poměrech těch (na př. ochrana cti nebo právo listovního tajemství opomíjejí přírodní objekt téměř úplně; ale i v právu majetkovém stojí v popředí vztah člověka k člověku, a vztahy věcné, na př. právní hodnota bankovek, jsou vztahu tomu podřízeny; po stránce hospodářské peněz znamená samostatnou hodnotu, po stránce právní té hodnoty může pro určitou osobu pozbyti na př. octne-li se v ruce osoby nesvéprávné nebo v ruce zloděje).

Tak vysvětluje se mnohý názor, pronesený v dosavadní theorii. Patrně, že hospodářství opravdu má v jistém smyslu povahu složitou neb souhrnnou, týkajíc se i přírodních objektů i vztahů specificky lidských. Tím se vysvětluje, že někteří badatelé vyjadřovali poměr hospodářství k technice jako poměr soubornosti k jednotlivosti (nepřímo F. B. v. Hermann, přímo E. Herrmann a dle něho J. Fleischner), jiní jako poměr všeobecnosti k speciálnosti (na př. Goltz⁶⁵⁾): technická neb speciální nauka zemědělská jedná o výrobě bez ohledu na celkové provozování podniku, kdežto všeobecná neb hospodářská nauka pojímá provozování to jako organisovaný celek).

⁶³⁾ Případně upozorňuje Em. Herrmann (cit. kniha str. 48), že po této stránce o rozdíl mezi technikou a hospodářstvím dbá i zákonodárství, jež rozličná zlepšení postupů ryze hospodářských (na př. určitý systém předplácení atd.) vylučuje z ochrany patentní, poskytované výrobní technice.

⁶⁴⁾ Ovšem tyto předměty dostávají při tom i význam subjektivní: ukázejí potřeby čili »doplňují náš individuální život« (Sombart na uv. m. 308) a »největší užitek značí tolik, jako nejdokonalejší rozvoj osobnosti« (Bráf v cit. knize str. 3.). Všude v civilisaci objekt se stýká se subjektem a vztahuje se k němu. Na subjektivní stránku jevů hospodářských důrazně poukázal Liefmann, shledávající v ní vlastní charakteristický znak hospodářství. Jakkoliv existenci i podstatný význam znaku toho v hospodářství nelze popřít, přece i v ostatních složkách civilisace, nevyjímaje techniku, lidská subjektivnost rovněž vystupuje, byť v jiné míře i podobě. Potud Liefmannova cenná práce jest jednostranná.

⁶⁵⁾ Cit. kniha str. 13. a následující

Ale rovněž patrné, že takové logické dichotomie jsou upřílišně schematické, pročez právem jiní je zamítají (na př. Dietzel v cit. knize str. 188 a j.). Stačí pomyslit, že technika a hospodářství nejsou jedinými složkami civilisace, že kromě nich jest ještě právo, organizace atd., a hned vysvitne i logická nepřipustnost dichotomií; neboť dichotomie lze správně užítí pouze tam, kde lze celkovou oblast vyčerpat dvěma protivami (den - noc; všeobecnost - speciálnost), ale nikoli tam, kde jde o dvě speciální části většího celku, jako zde. Konstrukce dichotomické sice proto nejsou ani zde úplně bezcenné, ale cena jejich je velmi skrovná: jsou jednoduché, názorné a naznačují některé skutečné rozdíly mezi oběma činnostmi, jak jsme shledali. Ale rozdíly ty nutno zjistit velmi opatrným rozbořem; konstrukce pojmové samy právě tak část jich zastírají, jako jinou část jich upřílišně zdůrazňují.

2. Jednotnost jevů hospodářských.

Jak obezřele nutno při rozboru postupovat, ukazuje další okolnost. Složitá pojmová povaha hospodářství neznamena, že by hospodářské jevy samy o sobě byly vždy nějakými konglomeráty fakt, nýbrž jsou to jevy rovněž celistvé a jednotné jako jevy technické; podobně bronz nebo mosaz jeví se kovem právě tak jako nesmíšená měď nebo cín, nebo lépe řečeno — složitá chemická sloučenina n. př. mléko jeví se v praxi jednotnou látkou jako prostší chem. sloučenina n. př. voda. Hospodářským vývojem vytvořily se určité jevy neb nositelé jevů (sociologické bytosti, viz I. díl mé Sociologie §§ 28—31), na příklad peníze jakožto míra a představitel hodnoty směnné, a každá dispoice předměty takovými, pokud odpovídá jejich účelu specifickému, jest jevem hospodářským, ať již je přímo spojena s hospodářským principem neb regulací ukájení potřeb či nikoli. Tedy kdykoli používám peněz k placení, jednám hospodářsky (byť i ne hospodárně); ovšem, použiju-li na př. zlaté mince za přívěsek k hodinkám, je hospodářský charakter činu toho již problematičtý; dokonce sotva jde již o jev hospodářský, schovávám-li si starý peníz jako památku rodinnou nebo vůbec jako starožitnost. Ihned ovšem vyskytlo by se i tu jednání hospodářské, když bych starožitnost tu hleděl zpeněžit, nebo kdybych naopak na její koupení vynaložil sumu peněz.

Otázka, kde v takovém případě začíná a končí jednání hospodářské, jest arci sporná. Nejlépe osvětlí to příklad Dietzelův.⁶⁶⁾

Dle Dietzela botanik, jenž hledí domá aklimatisovat cizí rostlinu jen proto, aby rozšířil vědecké znalosti o přizpůsobení rostlin podnebí, nakládá (betätigt sich) s věcmi, ale »n e h o s p o d á ř í.« Vynaloží na pokus ten třeba tisíce, dle toho, jak si cení vědecký význam jeho, ale »provádí tu techniku vždy ekonomicky, t. j. nevydá ani o marku více, než je třeba ke zdárnému provedení po-

⁶⁶⁾ Cit. kniha str. 186.

kusu.* Ale taková »ekonomika« není hospodářstvím. Může ovšem patřit do hospodářství, snaží-li se botanik razit cestu rolnickému využití rostliny. »Pro zájem vědecký lze vydat tisíce za účelem poznání; pro zájem hospodářský jen tolik, aby bylo lze zodpovídat otázku peněží«, t. j. zdali rostlina ta, když se doma aklimatisuje, bude lacinější, nežli když se dováží z ciziny.

Zde patrně, že nic neprospívá pojmovému rozboru tak, jako příklady konkrétní. Příklad Dietzelův opravdu osvětluje pronikavě otázku. Je z něho patrna Dietzelova nedůslednost. Předně: na konci úvahy té činí nezbytným znakem hospodaření hospodářský princip, jež ve všeobecném výkladu o pojmu hospodářství správně byl prohlášen za zbytečný.⁶⁷⁾ Za druhé: v přední části úvahy právě citované nestačí mu ani tento hospodářský princip, aby příslušné jednání uznal za jev hospodářský; ani jednání ekonomické, t. j. udržující správný poměr mezi vynaloženými obětmi a jejich efektem, není mu samo o sobě hospodářským — tím se stává teprve tehdy, když ještě efekt sám je »hospodářským«, na př. zlevňujícím přírodninu rolnickou.

Jak patrně, Dietzel zde uvádí — ač přesně nerozlišuje — dvoji případ hospodářského principu: ekonomičnost povšechnou resp. formální (náležitý poměr mezi nákladem a mezi jakýmkoli, třeba vědeckým efektem jeho). Prvý druh ekonomičnosti správně nepovažuje za dostatečný znak hospodářství; jeť to, jak již shora poukázáno, jen formální vlastnost, odvozená sice z hospodářství, ale věcně s ním nesplývající, nýbrž se křížící: lze zachovávat ekonomii i mimo obor hospodářství, na př. v umění, a naopak lze ve vlastním oboru hospodářství jednat neekonomicky. Druhý druh ekonomičnosti, speciálně hospodářský, však, jak již řečeno, Dietzel zde neprávem prohlašuje za podmínku, kterou by se výzkumné jednání stalo hospodářským. Neboť obecně uznáno jest, že jevem hospodářským, speciálně jevem hospodářské politiky je vládní rozhodnutí, které nařizuje doma pěstovat určitou plodinu, i když jest možno dovážet ji z ciziny za cenu levnější — čili, jak právě řečeno i neekonomické, nehospodárné jednání může být hospodářským.

Tím padají Dietzelovy výhrady a ukazuje se, že i vynakládání peněžních obětí na účel ryze vědecký, theoretický, jest jevem hospodářským, a to i tehdy, když nevede k žádnému efektu, ani finančnímu, ani vědeckému. Negativní důkaz tohoto úsudku jsem právě podal — všechny opačné snahy Dietzelovy o stanovení znaků speciálnějších ukázaly se neodůvodněnými. Positivní důkaz pak byl naznačen již shora: každé nakládání penězi, shodné s jejich specifickým účelem (měnění a placení) jest jednáním hospodářským, ježto peníze samy jsou výtvar hospodářství a tudíž vtiskují hospodářský rys každému jednání dotyčnému, podobně jako — cum grano salis — syn otce, který šlechtictví si získal, již pouhým narozením se stává šlechticem. (Dokončení.)

⁶⁷⁾ Tamže str. 161.

Hospodářství a jeho poměr k technice.

Dr. Em. Chalupný.

(Dokončení.)

3. Konečná definice.

Z toho pak pro definici hospodářství vyplývá důsledek, že formulace shora podané nutno ještě zjednodušit, t. j. vyloučit z nich některé přebytné znaky, jako jsme z nich již vyloučili spořivost a hospodářský princip. Uvážíme-li totiž, že hospodaření, jak bylo shora formulováno (výtvar činností řídicích pravidelné a trvalé ukájení potřeb lidských objekty), vytváří samo určité elementy s účelem specificky hospodářským a s účinkem, že každé příslušné použití jich jest jevem hospodářským, pak zřejmo jest, že hospodářství na vyšším stupni vývoje (jako hospodářství peněžní a úvěrové) nepotřebuje specifických znaků, kterých jsme užili shora k jeho charakteristice, majíce — jako se při definování hospodářství dosud vůbec v theorii stávalo — na paměti v první řadě hospodářství v primitivní jeho podobě naturální.⁶⁸⁾ Vytvořilo si hospodářství časem určité specifické formy a tím i znaky samo; a protože každý orgán lze nejzřetelněji poznat a určit teprve, když se vyvinul, definice má se přidržovat spíše pokročilých forem hospodářství než forem primitivních.

A tu, jak právě ukázáno, hospodářským jevem v peněžní formě hospodářství je každé specificky účelné (ve smyslu theoretickém, nikoli ve smyslu praktickém, tedy i marnotratné) nakládání penězi. Tím umožněno jest, vyloučit z definice výslovné uvádění znaků: pravidelné a trvalé ukájení potřeb.⁶⁹⁾ Neboť již vytvoření peněz samo jest prostředkem i zárukou poměrně pravidelného a trvalého ukájení potřeb, usnadňující opatření potřebných statků, jichž by jinak bylo lze dosáti jenom nesnadno. A mimo to v složitější civilisaci vyskytuje se porůznu mnoho jevů hospodářských, které s celkovou soustavou hospodářskou přímo nejsou spojeny (osobní a náladové libůstky, na př. placení pretii affectio nis) a tedy nevyhovují normálnímu požadavku pravidelného a trvalého ukájení potřeb.

I lze definici hospodářství zjednodušit. Dietzel⁷⁰⁾ definuje ho-

⁶⁸⁾ Svrchu uvedená rozlišení F. B. W. v. Hermannova vztahují se výslovně pouze na hospodářství primitivní či, jak Hermann říká, izolované (cit. kniha str. 10.).

⁶⁹⁾ Rovněž nepatří do definice hospodářství, jak právem uvádí Dietzel (cit. kniha str. 160), záměrnost (Planmässigkeit) ani práce: i líný lazzaron i stříhač kuponů hospodaří, třeba jinak než dělník a podnikatel.

⁷⁰⁾ V cit. knize str. 159.

spodářství prostě jako celek jednání, jimiž subjekt ukájí svou potřebu hmotných statků (Sachgüter). Nepřihlížíme-li k jeho nedůslednosti shora uvedené, můžeme definici té přiznat jistou oprávněnost (což platí i o mnohých jiných definicích podobných). Při definici hospodářství totiž působí značné obtíže neurčité a mnohovýznamné názvosloví. Všecka slova, která tu přicházejí v potaz — hospodářství, opatření, užití, použití, upotřebení, potřeba, ukojení, statek atd. — mají význam několikerý, a prve než je vložíme do definice, dlužno určit, v kterém smyslu bereme to a v kterém ono. Slovo »opatření« hodí se, jak shora upozorněno, na hospodářství i techniku; slova »užití, použití« atd. mohou znamenat buď totéž co nakládání neb dispoice vůbec, nebo specifické, konsumpční nakládání věcmi; »ukojení« i jiná slova mají význam hmotný i duševní, hospodářský i náboženský, umělecký atd.; posléze výrazy »hospodářství« a »statek« v obecné mluvě se vztahují zpravidla na rolnictví, ve vědě nabyly však významu obecnějšího.

Majíce na paměti tyto okolnosti, můžeme se odvážit, nahradit slova »použití« atd. (nebo v Dietzelově formuli »jednání, jimiž subjekt ukájí svou potřebu«) povšechným slovem »nakládání« neb »dispoice«⁷¹⁾ v nejširším smyslu, v němž rozumíme jimi nejen použití statků, které již máme, nýbrž i získávání těch, kterých ještě nemáme. Získávání to však není opatřením ve smyslu technickém (jako je na př. uvaření neb upečení brambor, jichž za syrova nelze jísti), není tedy přetvářením objektu přírodního, nýbrž opatřením objektu buď přímo použitelného nebo technikou k použití našemu již připraveného. Pro takový přírodní objekt (ať již původní či technicky přeměněný) hodí se slovo »statek« (Gut); slovo to pak hodí se do definice »hospodářství« právě proto, že, jak uvedeno, obě slova ta prošla stejným vývojem terminologickým, totiž zevšeobecněním smyslu. Definice hospodářství (neb hospodaření) dle toho zní: hospodářství je dispoice statků.

Výrazy z definice té dlužno charakterisovat ještě podrobněji, aby vynikl jejich základní smysl.

1. Slovo dispoice znamená, jak řečeno, opatření i použití statků, ale jiné než technické. Technické opatření i použití je přeměnou přírodnin v samých dějích přírodních (poražení stromu, nařezání prken; zastřelení zvěře, upečení masa, zpracování kůže; užití upraveného kovu jakožto nástroje nebo náčiní — kladiva, nože, lžíce); hospodářské opatření i použití je pouze přeměnou civilisačního poměru statků (na př. vývoz cukru do ciziny mění pro výrobce spotřební charakter tohoto statku v charakter ziskový, obchodní — potravu mění ve zboží) a toto jednání značí

⁷¹⁾ Na slovo to naráží již F. B. W. v. Hermann (»die zum Leben disponiblen Mittel... quantitativ zu Rathe zu halten«, cit. kniha str. 11.), a výslovně ho užívá — ač vedle slov jiných — Liefmann (v cit. knize str. 41 a 44).

výraz »disposice.« Disposice je tedy přeměnou sociální, nikoli přeměnou přírodní jako zpracování technické.⁷²⁾

2. Slovo »statek« znamená, jak řečeno, přírodní objekt, upotřebitelný buď přímo v přírodním stavu nebo v stavu technikou uzpůsobeném. Přírodním objektem v širším smyslu jest i lidské tělo a jeho výkony; s tou formulací souvisí kontroverze národohospodářské theorie o statcích hmotných a nehmotných. Definice zde podaná ob stojí sice formálně při každé formulaci pojmu »statek«; pro věcné objasnění však považuji za účelno podotknouti, že není důvodu k vylučování výkonů lidského těla z pojmu »statků«, ježto v určitých poměrech výkony ty jsou hospodářskými (jsou kapitálem, pramenem zisku, jsou peněžně cenitelné, lze je kupovat i prodávat atd.) beze vší pochyby.⁷³⁾

Tím definice hospodářství řadí se i k povšechnému pojetí přírodního objektu jakožto znaku resp. předmětu činnosti techniky v tom smyslu, že přírodním objektem jest i lidské tělo, pokud na ně lidský subjekt působí jako na cosi odlišného od sebe (v chirurgii, lékařství a zdravotnictví vůbec, pak i v tělocviku). Techniku lze pak povšechně definovat jako transformaci (přeměnu) přírodního objektu původního⁷⁴⁾ — na rozdíl od hospodářství, které je disposicí, podnikanou s objektem zvláště kvalifikovaným k lidskému použití (statkem).

Rozšíření pojmu »statek« na výkony lidského těla není ostatně ještě úplné: i výkony ryze nebo převážně duševní jsou někdy statky t. j. kapitálem a prodejním objektem. Sem dlužno počítat i jevy tak vnitřní, jako jsou vlastnosti mravní. Je známo, že obchodník, právník, politik při poctivé práci mají výdělek poměrně skrovný, propůjčí-li se však k jednání nepoctivému, vyzískávají nepoměrně mnoho: prodávají při tom (doslova, ne pouze obrazně) nejen práci, nýbrž i charakter.

A srovnáváme-li výtěžek poctivé práce s výtěžkem nepoctivého jednání, shledáme zpravidla, že část výtěžku připadající na prodej charakteru je větší nežli část připadající na prodej práce. Obchodování s mravností je tedy hospodářsky tak výnosno, že bylo by protimyslné, jevy mravní vylučovat z pojmu hospodářského statku.

Takový fakt je pak zároveň hospodářským i mravním (ne mravním). Hospodářská stránka jeho tkví, jak z dosavadních vý-

⁷²⁾ Tento problém, zdánlivě zcela abstraktní, má velikou důležitost pro jednu z nejpálčivějších kontroverzí národohospodářských, pro otázku o »produktivnosti« obchodu a vůbec o jeho sociální důležitosti, ba i o právu této činnosti na existenci. (Viz důkladnou studii Jos. Burri: Die Stellung des Handels in der nationalökonomischen Theorie seit Adam Smith v Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, str. 634 a j.) Se stanoviska v textu zaujatého sociální oprávněnost obchodu se rozumí sama sebou, a názory »objektivistického materialismu«, upírajícího obchodu užitečnost, se vysvětlují shora vzpomenutým nepřipustným zanašáním technických hledisek do vědy ekonomické.

⁷³⁾ Správně tedy Fleischner v cit. knize str. 245—249 vytýká taylorismu, že přihlíží jen k ekonomii výrobku, ale ne k ekonomii výrobce, t. j. člověka.

kladů patrno, v dispozici s t a t k e m (t. j. směně statku mravního za statek peněžitý); mravní — arci nemravná — stránka jeho tkví v dispozici, provedené s vniřním hnutím subjektu. Hospodářský efekt je v tomto případě příznivý (je to výnosné), efekt mravní je nepříznivý (je to nemravné). Leč nás zajímá zde jen theoretické objasnění věci, a tu shledáváme další znak: dispozice hospodářská je dispozicí z e v n í, na rozdíl od dispozice vnitřní (v tomto případě mravní). I v jediném jednotném faktu, jaké jsme právě rozebírali, jev lidského nitra se stane hospodářským jen tehdy, když se objektivisuje a stává přístupným zevní dispozici, na příklad směně za hmotné bohatství — čili když se stává statkem, směnitelným za statky jiné.

E. Dedukce.

Pojetí, k němuž jsme dospěli, činí pochopitelnými rozličné porůzné formulace poměru techniky a hospodářství, vyslovené v dosavadní theorii, a ukazuje ovšem, že jejich dosah je pouze relativní.

Tak zejména se věc má s názorem Em. Herrmanna⁷⁵⁾ a jiných techniků, že hospodářství je pouze »kritická methoda« »užívání prostředků,« a že zpravidla nepůsobí tvořivě. Názor ten je správný toliko se stanoviska jednostranně technického; technikovi, který se stará jen o aplikaci přírodních zákonů, technika samozřejmě je činností tvořivou, jeť transformací přírodních látek a sil, kdežto hospodářství, disponující přírodninami nebo výrobky již hotovými, zdá se činností pouze kritickou, regulující, ale netvořící. Se stanoviska sociologického arci také hospodářství je tvořivou činností, byť nezasahovalo do samých procesů přírodních.

Podobně vysvětluje se smysl a dosah názoru velice rozšířeného, že hospodářství vytyčuje problémy technické a ovládá ducha jejich řešení,⁷⁶⁾ jinak řečeno. že poměr techniky k hospodářství je takový jako poměr veslaře ke kormidelníku.⁷⁷⁾ To vše vyplývá z dispoitivní povahy hospodářství, disponujícího technickými výtvary.

Tím vysvětluje se i fakt, že mnohé technické myšlenky byly provedeny teprve po tisíciletích, totiž teprve tehdy, když byly po ruce hospodářské prostředky k tomu (na př. Suezský průplav)

⁷⁴⁾ Pro úplnost podotýkám, že tímto pojetím rozlišuji techniku též od zvláštního působení lidského na přírodní objekt, dějícího se za účelem dorozumívacím (řeč mluvená i posunková jako působení na vlastní tělo lidské a písmo jako působení na jiné objekty za týmž účelem). Na rozdíl od techniky, která přírodní objekt sám přetvořuje, řeč a písmo samo o sobě (t. j. nehledě na technické pomůcky písma a tisku) objektu toho nepřetvořují, nýbrž užívají ho zvláštním způsobem k tomu, že z něho utváří svéráznou složku civilisace.

⁷⁵⁾ Cit. kniha str. 47.

⁷⁶⁾ F. Gottl-Ottlilienfeld v cit. práci str. 28.

⁷⁷⁾ Bauer: Über die Unterscheidung der Technik von der Wirthschaft (Fau-chers Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kultur-Geschichte II. Jahrg. 3 Bd. str. 49).

a že některé technicky dokonalé stroje (na př. aparáty cukrovarů) lze opatřit jen v podniku velkém t. j. při velkém odbytu zboží.⁷⁸⁾

Takovým způsobem hospodářství, ač je vývojově mladší než technika (či druhotné vůči ní, jak se vyjadřuje Fleischner)⁷⁹⁾, působí na techniku regulativně. Ale toto působení je pouze konkrétním případem obecného zákona vývoje sociologického, rozmachu druhotvarů, a nijak neznamená totožnost obou složek, právě tak jako totožností jich není opačný, primární vliv techniky na hospodářství. Obě složky jsou i přes toto střídavé vzájemné působení relativně samostatny.⁸⁰⁾ »Není nutného spojení mezi určitou technikou a určitým systémem hospodářským,« na příklad technika trojpolního zemědělství byla podkladem osad svobodných i nevolnických;⁸¹⁾ a, jak správně podotýká Bašus,⁸²⁾ znalost zákonů technické ekonomiky (definice její dle Bašusa je: technická ekonomika je racionální využití zákonů věd technických a přírodních k účelům hospodářským; přednosti i vady definice té jsou zjevné z výkladů předchozích) není ještě schopností k rozhodování o národním hospodářství.

Řekne-li se pak, že hospodářské pole je »doména techniky,«⁸³⁾ lze s tím souhlasit potud, že technika opravdu z p r a c o v á v á objekty, jimiž hospodářství d i s p o n u j e; od tohoto správného pojetí však snadno lze se odklonit na scestí a z tohoto spojení obou složek v určitém bodě mylně konstruovat jich pojmovou t o t o ž n o s t.

Toto směřování dvou složek tak rázovitě odlišných, déle nežli století pořád znova prováděné, je stěží pochopitelné, když v praxi činnost obojího druhu se rozlišuje prostě, určitě a téměř samozřejmě. V každé továrně práce technická (výrobní) a hospodářská (obchodní, účetní) se vedou samostatně; není to ani jinak možno, protože obě vyžadují odborníkův, a každá z obou zaměstná plně ne jednoho, ale řadu osob. Inženýr strojní nebo chemik řídí výrobu; účetní, pokladník, obchodní cestující odbyt zboží. I školy, vychovávající tyto pracovníky, jsou rozdílné: školy průmyslové a techniky (nehledě k nově přidanému odboru věd obchodních) na jedné straně, obchodní školy na druhé. Kvalifikace obojí bývá

⁷⁸⁾ Em. Herrmann v cit. knize str. 55 a násl.

⁷⁹⁾ Cit. kniha str. 338; sr. i str. 46 a 45.

⁸⁰⁾ Samostatnost jejich neruší ani společný do jisté míry cíl jejich (v. Sombart na uv. m. 308) ani okolnost, že techniku lze někdy »nahradit ekonomickými principy...« aniž se tím odcizí dosavadnímu vývoji techniky (Fleischner, cit. kniha 45). Neboť společný cíl mohou mít rozličné činnosti (na př. právo i technika zabezpečují hospodářství) a rovněž vůbec jedna činnost může někdy nahradit zcela rozdílnou činnost jinou (výchova nahradí z části organizaci a pod.).

⁸¹⁾ Sombart na uv. místě str. 317 - 318. Příklad uvedený není ovšem volen zcela vhodně, vplétaje do hospodářství i právně-politický poměr. Stačí však uvést obecně známý fakt, že na př. technická změna ruční mlátičky na žentour neznamená změnu hospodářství rolníkovu.

⁸²⁾ Na uv. místě 97 - 99.

⁸³⁾ Fleischner v cit. knize 232.

v jediné osobě spojena málokdy.⁸⁴⁾ A přes tuto elementárně názornou různost obou oborů theorie stále upadá do směšování jich; tak opožděna je theorie oproti společenské praxi!

Ale toto splétání obou složek podává sociologické klasifikaci přece jeden užitečný důkaz: důkaz, že skoro všechna dosavadní theorie národohospodářská tuší přímou a bezprostřední věcnou souvislost mezi technikou a hospodářstvím. Dějiny vědy potvrzují tudíž v tomto bodě klasifikaci, která shora byla zbudována na základě přímého pozorování a rozboru fakt a která připojuje hospodářství přímo k technice jako složku sousední.

Sousedství to vyplývá i z praktického vývoje hospodářství. Již nejprimitivnější hospodaření, omezující se na uschování potřebných přírodnin, předpokládá příslušné zřízení technické (zbudování neb úpravu skrýše). Když člověk postoupil k vlastní výrobě, totiž ke změně přírodnin, podnikané za účelem ukojení potřeb, zas technika byla prostředkem k dosažení tohoto účelu: vyráběly se nástroje a pomocí jich se opatrovaly neb upravovaly přírodniny. Pomocí těchto výtvorů prvotního průmyslu teprve vznikl chov dobytka a rolnictví,⁸⁵⁾ kteráž obě zaměstnání vyžadují určitých nástrojův a výrobků (uzda neb oprať na koně, rýč k orbě atd.), že pak vznik řemesla a továrny je nerozlučně spjat s vývojem techniky jakožto s podkladem příslušného procesu hospodářského, je samozřejmo a bylo již bezpočtukráte ukázáno podrobnějším líčením historickým.

Pochopitelně tedy, že historické klasifikace výrobních epoch splétají živel technický a hospodářský. Nebylo by proti tomu námitek, kdyby klasifikace takové si byly vědomy své podstaty a nevydávaly se za »národohospodářské« v plném smyslu, když jsou ve skutečnosti kombinovány z prvků dvojího různého druhu. Klasifikace skutečně a ryze hospodářské musí abstrahovat od dělidel technických a držet se jen dělidel hospodářských, tedy jednotlivých rysů dispozice statky resp. vyrovnání mezi potřebami a prostředky k jich ukojení.⁸⁶⁾

Tříděním takovým je rozčlenění J. St. Millovo a jiných, dělící hospodářství ve výrobu, oběh a spotřebu.

Specifickým jeho užitím je Hildebrandovo shora uvedené třídění, založené na oběhu.

⁸⁴⁾ Teprve nejnovější doba vytváří stav »obchodních inženýrů«. (Viz článek A. Bašusův v Přehledu 1912/13.)

⁸⁵⁾ Průmysl v prvotní podobě tedy je starší než rolnictví; tím třeba opravit populární názor, jenž pokládá země průmyslové vůbec za pokročilejší nežli zemědělské a průmysl za pozdější útvar hospodářský. To platí jen o výrobě řemeslné a hlavně o tovární, ač i tovární technika nejprve se ujala v průmyslu a teprve později v zemědělství. (Viz i Bücherův »Vznik nár. hosp.«, str. 77.)

⁸⁶⁾ Tím nesnižuji takových kombinovaných klasifikací. Samy o sobě jsou užitečné; ale při povšechné klasifikaci sociologické jde o přesné rozlišení pojmův základních a ryze abstraktních, a po té stránce nevyhovují třídění, provedená za účely praktickými nebo speciálními.

Jiným takovým tříděním, ovšem jen praktickým, je obvyklá dělba práce v rodině západoevropské mezi mužem a ženou: muž vydělává, žena z výdělku opatřuje domácnostní potřeby, tedy řídí konsumpci čili spotřebu.⁸⁷⁾

I výrobu lze klasifikovat ryze hospodářsky. Požadavku tomu se blíží na příklad Schwiedlandovo⁸⁸⁾ třídění domácího průmyslu v devět druhů ve čtyřech skupinách:

I. Řemeslník, formálně samostatný živnostník, pracuje pro obchodníka, a to:

1. materiál kupuje sám a výrobek prodává obchodníku za určitou cenu;

2. dostává materiál od obchodníka a pracuje za mzdu.

II. 3. Vedle obchodníka a vlastního výrobce vystupuje »mezimistr«; ten od obchodníka přijímá objednávky, objednanou práci dá zpracovat dělníkům, při práci pomáhá a živí se diferencí mezi mzdou, kterou dostane za celou práci, a mzdou, kterou sám platí dělníkům.

III. Domácí dělník (Heimarbeiter, Sitzgeselle) pracuje za mzdu jako řemeslník (I. 2.), ale není sám živnostníkem, jest i formálně závislý. Pracuje

4. sám doma a hotovou práci odnáší obchodníku;

5. sám doma za pomoci členů své rodiny;

6. sám v najaté místnosti (Platzgeselle).

Pracuje-li sám doma za pomoci najatých dělníků cizích, jest »mezimistrem« (II.).

IV. Skupina dělníků, závislých jako dělník uvedený v odst. III., pracuje

7. ve společném bytě za úplné hospodářské rovnosti všech;

8. v nájmu u jednoho soudruha;

9. v ústřední dílně zřízené na vlastní útraty.

Technika všech těchto druhů výroby je stejná, t. zv. řemeslná nebo maloživnostenská; každý druh je však upraven hospodářsky jinak, co do organizace výroby i délky oběhu a způsobu výdělku. Toto třídění není arci úplně prosto rysů technických (rozdíl mezi prací v bytě a v najaté dílně); ale rysy technické jsou tu naprosto podružné, nikoli podstatně spolurozhodující jako u Lista nebo u Bücherova třídění výroby. Tuto klasifikaci bylo by lze ještě rozšířit o specifické typy (na př. anglický »sweating system«, kde mezi obchodníkem a dělníkem prostředkují styk dva faktori (kontraktor a sweater), o atelierový typ francouzský, typ chudé šičky

⁸⁷⁾ Přihlížeje k témuž třídění, Sombart ve spise »Der moderne Kapitalismus« rozeznává 1. hospodářství individuální, kde produkce i konsumpce se děje v témž hospodářství, 2. hospodářství přechodní, kde produkce od konsumpce jest již oddělena, 3. hospodářství společenské, kde nastává rozlišení oborů v složitý mechanism.

⁸⁸⁾ Ziele und Wege der Heimarbeitsgesetzgebung, str. 15.

atd.,⁸⁹⁾ ale to by vedlo příliš do podrobností. Zde jde jen o příklady pojmových klasifikací speciálně hospodářských.

Ovšem v klasifikaci Schwiedlandově pronikají také jiné živly než hospodářské a technické, totiž právo a organisace, byť rovněž podružně jako technika. To vyplývá z jednoty lidského života, který zejména na vyšším stupni vývoje sociologického skoro v každém jevu podává spojení s jevy jiného druhu. Tak i hospodářství souvisí nejen s technikou, nýbrž i s jinými složkami, jež probeleme na místě jiném. Ve statí této šlo jen o stanovení pojmu hospodářství a o jeho podstatný rozdíl od techniky, se kterou přes to je přímo spojeno mnohými vztahy; a tyto logické závěry vysvětlily z rozboru dostatečně.

K charakteristice cechovního učednictví.

L. Weigner.

(Dokončení.)

Poněvadž mzda od kusu, která s domáckou výrobou nerozdílně jest spojena a s touto v podnik tovární přechází, v starém řemesle vzhledem k jeho naturálnímu hospodářskému poměru velmi těžko jest proveditelnou, nebyla doba ještě posuzována dle ceny peněžní. Mistři a tovaryši neměli, poněvadž ostatně také chyběl pro intensivnější pracovní energii při omezeném, ale jistém odbytu zájem pro čilejší závodění, dostatek energie při jinak dobré vůli, věnovati se pečlivějšímu výcviku učňů. Jakmile učeň osvojil si základní dovednosti, postoupil u mistra povinnosti dbalého a z vlastní píce z hrubé práce řemeslné k práci složitější. Tak učeň obuvnický začal s hrubou prací správkovou, přikročil poté k hotovení střevíců dětských a konečně ke konci učení svěřeny mu také práce přesnější. Ovšem nedostal se ke krájení a braní míry, čemuž ostatně i v dnešním učení tak jest. Uvědomujíce si risiko práce, která s tímto úkonem pro mistra jest spojena, nesmíme proto mistru výčitky činiti. Jemnější ovšem práce zůstaly vždy učni cizími. Avšak výcvik učně v tomto směru byl nepřímo tím podporován, že našel zajisté příležitost, byl-li chápavý a snaživý, aby se účastnil zhotovení kvalifikovaných pracovních výrobků.

Okolnost, že řemeslo pracovalo v staré době výhradně na objednávku a jen velmi zřídka do zásoby, měla pro učení mnohých řemesel zajisté veliký význam, ovšem ne v takové míře, jak se často dnes usuzuje. Nesmí se totiž přehlédnouti, že většina mistrů byla k práci zakázkové přinucena z nedostatku kapitálu, který jim nedovoloval, aby se mohli dostatečně zásobiti surovinami a míti sklad hotových výrobků. Tím stala se výroba velmi

⁸⁹⁾ Viz Sombartův článek Hausindustrie (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, díl IV., 423) a anketu rakouského obchodního ministerstva o domácí práci (1899), str 610.